

„REGIM DE STĂRI”, „EPOCĂ ARISTOCRATICĂ”, „REGIM BOIERESC”. OPINII PENTRU O DISCUȚIE

Gheorghe Iuțiș

Problema existenței și funcționării în Țările Române (referirea se face la Țara Românească și Țara Moldovei) a regimului politic tutelat de marea boierime este de actualitate istoriografică.

De la "cuvintele" marilor cronicari ai secolului al XVII-lea și până la puncte de vedere exprimate de istoricii de astăzi, trecând prin contribuțiile fundamentale ale lui Gheorghe I. Brătianu¹, se poate constata, cu ușurință, delimitarea pozițiilor, produsă în istoriografia românească: pe de o parte opozații ai "regimului boieresc", iar pe de altă parte partizani ai existenței, măcar *de jure*, dacă nu și *de facto*, a acestuia, în perioada cuprinsă între sfârșitul secolului al XVI-lea și începutul celui de-al XVIII-lea.

Pentru Transilvania această chestiune nu constituie obiect de controversă, existând o unanimitate de vederi în ceea ce privește funcționarea regimului nobiliar, începând cu momentul intrării sub suzeranitate otomană - 1541 și până la instaurarea celei habsburgice - sfârșitul secolului al XVII-lea; în aceste condiții investigația noastră nu are în vedere Principatul intracarpatic.

Am optat pentru înfățișarea punctului nostru de vedere la final și, uneori, în note, pentru a înlesni, astfel, expunerea (ce respectă, în general, criteriul împărțirii în cele două tabere, dar și cel cronologic) concluziilor la care au ajuns istoricii noștri.

O problemă de terminologie

Buna înțelegere a termenilor ce vor fi utilizați, foarte frecvent, în text ni s-a părut imperios necesară; de aceea am încercat - mai ales prin intermediul opiniilor aparținând unor istorici cu autoritate în această privință - să facem delimitările și clarificările cerute de o dorită coerență și limpezime a întregului material expus.

Dintre sintagmele aflate în enunțul lucrării, cele de "regim de stări" și "regim boieresc" au fost mai des folosite în operele istoricilor români, ele corespunzând mai bine unor instituții sau regimuri politice existente, în Evul Mediu, pe plan european. Expresia de "epocă aristocratică" apare doar într-o singură lucrare - este drept, originală și, mai ales, novatoare pentru acea dată - elaborată de Petre P. Panaitescu².

Începând să publice, din 1946, rezultatele investigațiilor sale consacrate Sfatului domnesc și Adunărilor de Stări (și care îl vor conduce la instituirea sintagmei "regim de Stări" - văzută ca o expresie a modalității de exercitare a autorității în statul medieval), Gheorghe I. Brătianu s-a oprit, în mod stăruitor, asupra termenilor de **Stare** și **Adunare de Stări**.

Este util de menționat faptul că istoricul român, care făcea parte din Comisia pentru istoria Adunărilor de Stări (constituită la București, în aprilie 1936) constata că știința istorică românească nu avea - până la acel moment - decât o sumară contribuție la cercetarea temei - lucrarea lui Nicolae Iorga, din 1920, intitulată *Dezvoltarea așezămintelor politice și sociale ale Europei*, 3 volume.

Cercetarea lui Brătianu, dintr-o perspectivă comparativă, concretizată într-un ansamblu de studii, aduce o viziune nouă asupra Adunărilor de Stări și a rolului acestora în contextul societății medievale românești, integrată în istoria civilizației europene³.

Definirea celor doi termeni este întreprinsă de Brătianu pornind de la delimitarea clară pe care o face între **Stat** - ca entitate suverană, stăpânire politică și teritorială și **State** sau **Stări** - definite ca ordine sau trepte ... ale structurii sociale, chemate a lua parte la viața și cârmuirea acestui stat"⁴. Este

limpede, conchide autorul (preluând definițiile lui Emille Lousse, profesor la Universitatea din Louvain și unul din reputații cercetători ai temei), că "o ordine sau o Stare este o grupare alcătuită din corpuri având aceeași funcțiune socială, aceeași natură economică și același statut" și că "regula generală e că Stările sunt corpuri privilegiate față de masa locuitorilor țării"⁵.

O nuanță în plus regăsim în lucrarea fundamentală - dedicată acestui subiect, prin analiza realităților medievale europene - a lui Gh. I. Brătianu⁶, unde se subliniază că Stările sunt "categorii sociale cu obligațiuni și drepturi precise, organizate și privilegiate"⁷.

Componenta **Adunărilor de Stări** - în Țările Române acestea cuprindeau pe membrii sfatului domnesc, boieri mari și mici, mitropolitul, episcopii, arhimandriții, egumenii, vitejii, mazilii, roșii, foarte rar orașenii⁸, conturează o situație, în linii mari, similară celei din Occidentul medieval, dar corespunzătoare unei perioade anterioare (secolul al XIII-lea); în acea vreme "schema tripartită a societății... se desface și lasă locul unei scheme mai complexe și mai puțin rigide, rezultat și ecou al unei zdruncinări sociale. Societății tripartite îi succede societatea «stărilor», adică a condițiilor social-profesionale"⁹.

Componenta Stărilor și a Adunărilor de Stări în Occidentul medieval, deși mai largă¹⁰, corespunde - în general - celei din Țările Române, susținând legătura pe care o făcea, și Gh. I. Brătianu, între civilizația medievală apuseană și cea românească, atunci când arăta că "o asemenea instituție, cu forme multiple și destine diverse, nu poate să nu fi lăsat unele urme și în țările noastre, mai ales când constatăm că epoca ei de creștere și de înflorire coincide în totul cu acea de întemeiere și dezvoltare a statelor românești: de la sfârșitul secolului al XIII-lea la începutul celui al XVI-lea"¹¹.

Emille Lousse arăta că Adunarea de Stări era "o adunare politică, alcătuită din reprezentanți ai Ordinului sau Ordinilor cu privilegii politice ale unei țări, lucrând în numele acestor Ordine și a țării întregi"¹², iar Gh. I. Brătianu precizase, la rândul său, că "aceste organe politice atât de deosebite prin originea și dezvoltarea lor, răspund, uneori, unor nevoi asemănătoare ale vieții politice"¹³.

Acestor prețioase concluzii este necesar să le adăugăm și rezultatele mai noilor cercetări în domeniu. Astfel, pentru Valentin Al. Georgescu, Adunarea Stărilor "este legată de existența unei societăți cu structură de Stări... condiție îndeplinită de Țările Române până în secolul XIX. Stările participă la viața de stat și la conducerea politică prin adunări organizate pe baza unei reprezentări... în realitate ierarhică, autoritară și simbolic-fictivă... Adunările de Stări erau, prin natura lor, o limitare a absolutismului și arbitrarului monarhic, dar și o structură de promovare a fărâmițării nobiliare; fără ea, totuși, «legalitatea feudală» era amenințată"¹⁴.

În ceea ce privește originile instituției, Ioan Aurel Pop afirmă că ar consta în "substratul prefeudal de tradiții, cutume ale structurii comunitare (ale satului - comunitate sau obște) cât și în evoluția feudală timpurie a societății", dar și în "organizarea formațiunilor politice statale românești din secolele IX-XIII"¹⁵. Referitor la funcționarea Adunărilor de Stări se precizează că "ele nu au funcționat în forme și formule clasice decât mai târziu în societatea românească"¹⁶, realitate istorică valabilă pentru secolele XV-XVIII.

Formele sub care au fost cunoscute Adunările de Stări în Evul Mediu românesc (sunt menționate Adunările de Stări generale - marea adunare a țării sau soborul și Adunările de obște), tipurile de Adunări (s-a vorbit de Adunări de Stări de tip voievodal - pentru secolul al XVI-lea, de Adunări de Stări de tip nobiliar - pentru secolul al XVII-lea până la 1750 și de Adunări de Stări de tip fanariot - pentru perioada 1750-1831), atribuțiile acestora - politice, judiciare, fiscale etc. au fost analizate, cu minuțiozitate și acuratețe, de către Val. Al. Georgescu¹⁷ și Damaschin Mioc¹⁸, care au exprimat idei și concluzii de o deosebită valoare, dar insuficient - considerăm noi - valorificate de către istoriografia română până acum.

De asemenea, conturarea principalelor aspecte legate de termenii **Stare** și **Adunare de Stări** este în măsură să ne permită înțelegerea mai corectă a opiniilor exprimate de către istoricii români

referitoare la regimul politic ce a funcționat în Țările Române de la cumpăna secolelor XVI-XVII și până la instaurarea regimului turco-fanariot.

Sintagma **Regim de Stări** aparține, așa cum precizăm, lui Gh. I. Brătianu, care îi analizează, în primul rând, fundamentul: "acest regim de Stări, care răsare deodată în Țara Românească (și în Țara Moldovei, adăugăm noi), nu poate fi efectul unei generații spontane. La acea dată, o astfel de organizare de stat nu se transpunea dintr-o țară în alta, ca o constituție modernă copiată după un model cunoscut; ea trebuie să-și găsească un reazăm în tradiții și obiceiuri băstinașe, pe care le întărește și le precizează"¹⁹.

Trăsăturile regimului politic dominat de Stări sunt analizate comparativ cu Europa occidentală: "acest regim înfățișează, în mod firesc, alte aspecte decât acel care a stăpânit Evul mediu occidental; numai unele din instituțiile sale ajung să se dezvolte... Tot astfel nici regimul de Stări, care își trage obârșia din aceleași obligațiuni de «sfat și ajutor» ale vasalului față de senior, nu a ajuns să îmbrace aceleași forme consacrate în țările românești. Ca și în Polonia și Ungaria, de unde li s-au transmis aceste influențe, nu apare deloc alt «ordin», decât acele ale clerului și nobilimii, printre factorii politici și constituționali ai celor două principate"²⁰.

Elementul specific al Regimului de Stări ar consta în adversitatea "față de străini care se manifestă atât de puternic în lupta împotriva grecilor, dusă de Stările boierești în veacul al XVII-lea"²¹. Gh.I. Brătianu conchide, în această direcție, că "xenofobia Stărilor creează atmosfera în care se dezvoltă literatura în limba vorbită a țării; ea este și aci expresiunea reacțiunii păturii aristocratice împotriva păturii suverane, ce folosește instrumente străine pentru scopurile ei. Conștiința de a fi «de țară» însuflește astfel pe aceiași oameni pe care îi întrunesc interesele de Stare"²².

Expresia de **epocă aristocratică** a fost formulată - așa cum am arătat - de către Petre P. Panaitescu, în două studii - *De ce au fost Țara Românească și Moldova țări separate și Începuturile literaturii în limba română* din volumul menționat mai sus.

Reputatul medievist, analizând elementele care au contribuit la întreținerea pluralității politice în Evul Mediu românesc, constată că "avem, deci, din veacul al XVI-lea până în al XIX-lea, în istoria noastră, ca și în a statelor vecine pomenite (Polonia, Ungaria - n. n.), o perioadă pe care o putem numi aristocratică, urmând după cea voievodală"²³.

Cu privire la fundamentul și formele de manifestare ale regimului tutelat de aristocrație, reflectat și pe plan cultural, se precizează că "perioada aristocratică a istoriei noastre își are rădăcinile în schimbările economice din secolul al XVI-lea și completa ei dezvoltare în veacul al XVII-lea [...]. Am văzut cum istoriografia în limba română este creația boierimii, pe când cea slavonă era a domniei [...]. Istoriografia românească s-a născut la trecerea de la statul voievodal la cel aristocratic, ca o urmare a ridicării clasei boierești în locul ocupat până atunci de domnie"²⁴.

Definindu-i trăsăturile mai importante, Panaitescu ajunge la constatarea că, în perioada aristocratică a istoriei noastre "coeziunea statului se destramă, puterea suveranilor scade în așa grad, încât ei devin o jucărie în mâinile nobilimii atotputernice, sunt aleși, temporari și fără drept de a-și numi urmași, nobilimea este stăpână pe viața economică și, de aici, și pe cea politică"²⁵.

Sintagmele "perioadă (epocă) aristocratică" și "regim aristocratic", formulate de Petre P. Panaitescu, sunt de real interes și trebuie reținute, cu atât mai mult cu cât provin de la un strălucit medievist.

Regim boieresc este, cu siguranță, sintagma cea mai frecvent întâlnită în istoriografia românească care analizează evoluția societății în veacurile XVI-XVIII. Este de menționat faptul că, înainte de perioada 1945-1948 (moment din care încep să fie exercitate tot mai multe presiuni, de natură politică și ideologică, asupra științei românești), nu întâlnim sintagma menționată în literatura noastră istorică. Nicidecum întâmplător, ea va apărea, mai ales, în lucrările anilor '50-'70, într-o

perioadă în care pecetea ideologiei marxiste s-a imprimat adânc asupra culturii românești, iar boierimea era percepută ca o clasă ce trebuia să poarte întreaga vinovăție a răului social.

O încercare de caracterizare a perioadei istorice în care autoritatea boierimii s-a manifestat la cote înalte întâlnim în lucrarea de sinteză intitulată *Viața feudală în Țara Românească și Moldova (secolele XIV-XVII)*, unde se arată că "boierii socot țara ca o republică boierească și alegerea domnului trebuia să urmeze din diferite familii [...] alegerea devenea condiționată de directivele date de boierime"²⁶. Conținutul acestui regim politic este clar precizat în ceea ce a devenit "Tratatul" de istorie a românilor, (unde există și un capitol cu o denumire sugestivă - "Consolidarea regimului nobiliar în Moldova și Țara Românească"²⁷.

Se afirmă, astfel, că o "oligarhie de mari stăpânitori de domenii se substituie domnului în conducerea statului. Un număr redus de familii din marea boierime ocupă dregătoriile principale ale statului și tutează pe domn. Acești boieri determină alegerea domnului din rândul lor, impunându-i anumite condiții de guvernare și asigurându-se că acesta nu va da un caracter ereditar domniei, controlează politica lui, precum încasarea veniturilor statului, din care o mare parte trece în posesiunea lor"²⁸.

Concluzia sintezei citate este că "în Moldova, unde sistemul regimului nobiliar a fost mai complet decât în Țara Românească, la sfârșitul veacului al XVII-lea, boierii mari asumă controlul total asupra visteriei țării... Această măsură constituia încununarea regimului nobiliar"²⁹.

Pentru Vlad Georgescu, autor al unei interesante sinteze de istorie românească³⁰, regimul politic boieresc "va înlocui în cea mai mare parte a veacului al XVII-lea vechiul regim domnesc. Esența sa se exprimă prin preluarea directă a puterii de către boierime, alegerea unor domni slabi, tutelarea politicii lor, împiedicarea formării unor noi dinastii [...]. Practic, regimul nobiliar s-a manifestat atât prin ungerea unor domni manevrabili, cât și prin acapararea directă a tronului, de către membrii unei familii boierești"³¹.

Menționăm, în mod deosebit, faptul că, acum aproape două decenii (octombrie 1978) s-a simțit nevoia - "atât din cauza importanței ei intrinseci, cât și din cauza opiniilor divergente"³² (după afirmațiile organizatorilor manifestării - Institutul de Studii Sud-Est European) - purtării unor discuții aprofundate asupra regimului politic tutelat de marea boierime, în țările Române (secolul al XVII-lea).

Ne limităm, acum, la o enunțare a câtorva chestiuni de ordin general, terminologic, urmând a reveni mai pe larg, în partea a doua a lucrării, asupra celor mai interesante și pertinente opinii exprimate la această manifestare.

Una dintre cele mai însemnate precizări a fost aceea că "nobiliar și boieresc sunt sinonime. Dar este firesc să desemnăm prin «boieresc» particularitățile regimului care în altă zonă istorico-geografică s-ar numi «nobiliar», cu o schemă clasică sau tipică pe care n-o regăsim întru totul în Țările Române. Aceasta nu implică o nuanță peiorativă pentru «boier, boieresc», față de «nobil, nobiliar». Ambii termeni exprimă modalități de structură aristocratică («rod ales»)"³³.

În ceea ce privește noțiunea de **regim** se arată că aceasta "desemnează un ansamblu coerent de structuri sociale, la nivel economic, social, politic și mental-cultural. Structuri care tind, sau care au și reușit să îndeplinească, durabil sau cu intermitențe, o funcțiune boierească, adică nobiliară. Deci un rol politic preponderent al stării boierești, singură sau cu unele alianțe de clasă. Aceasta, într-o societate cu o fundamentală structură de stări sociale. Este vorba de un regim nobiliar feudal"³⁴ (sic!).

Acest regim ar fi funcționat - după părerea majorității cercetătorilor implicați în dezbateri - într-un "stat feudal centralizat boieresc", ce ar avea drept caracteristici: precumpănirea marii boierimi în conducerea țării; impunerea domnului de către partidele boierești, controlarea politicii lui interne și externe; asigurarea poziției precumpănitoare a noii nobilimii (boierimi) pe baza principiului **habeas corpus**, prin **chartae libertatum** și prin **pacta et conventa** impuse domnului; administrarea directă a veniturilor țării³⁵.

A fost menționată ideea existenței unei "democrații nobiliare" (în accepțiunea pe care acest concept a avut-o în Polonia, stat cu un regim clasic de "Stări"), dar care, în Țările Române, "a însemnat mai mult o revendicare a boierimii, mari și mici, o manifestare a conștiinței ei de clasă, decât o stare de fapt"³⁶. Și în lucrările anilor 1979-1980³⁷ paradigma de "regim boieresc" poate fi întâlnită, făcându-se noi precizări și nuanțări, asupra cărora ne oprim, pe scurt, în continuare.

Caracteristica regimului ar fi fost aceeași "largă folosire a adunărilor de stări, inclusiv în materie judiciară", iar instaurarea lui s-a dovedit "un proces caracterizat prin păstrarea domniei sub tutela marii boierimii, care înțelegea să conducă efectiv statul"³⁸.

În ceea ce privește sfera de manifestare și funcționarea efectivă a "regimului boieresc" se menționează că "în Moldova și Țara Românească regimul nobiliar se pare că a fost mai mult teoretic expus de marii cărturari, având în practică o sferă și un conținut relativ redus, datorită probabil și modului de formare a clasei feudale, în timp ce în Transilvania, deși mai puțin dezbătut teoretic, există toate dovezile că a fost aplicat din plin, ca și reprezentarea pe stări, de către o clasă feudală formată în alte condiții"³⁹.

Așadar, s-a încercat o destul de diversă explicare a terminologiei legate de afirmarea politică a marii boierimii din perioada secolelor XVI-XVIII, cercetătorii problemei dispunând de o variată paletă de interpretări, nuanțări și opinii.

Desigur, o reluare a subiectului, în condițiile folosirii unor metode de abordare noi și cu alte acumulări documentare este absolut necesară.

Adversari ai "regimului boieresc"

Existența unei perioade de precumpănire politică, dar și economică, a boierimii în viața de stat este problema-cheie pe care și-au pus-o cercetătorii medievști români.

Incursiunea istoriografică la care am procedat ne-a prilejuit constatarea că cei mai mulți istorici (și nu numai) au admis existența acestui nou regim politic, ce s-ar fi manifestat în perioada cuprinsă între sfârșitul secolului al XVI-lea și începutul secolului al XVIII-lea.

Cei care, într-o formă sau alta, au contestat această realitate sunt relativ puțin numeroși. Merită subliniat și faptul că unii dintre aceștia (Dimitrie Cantemir este exemplul cel mai cunoscut) au făcut-o deoarece urmăreau consolidarea propriei lor autorități, negând-o pe oricare alta în interiorul statului, iar alții (precum Nicolae Iorga) deoarece nutreau un atașament deosebit față de monarhie, încercând să proiecteze în trecut utopiile sociale prezente în epoca lor.

Prezentăm, în continuare, cele mai însemnate opinii ce contestă manifestările de "regim boieresc" și care susțin ideea existenței unui regim de autoritate voievodală de-a lungul întregului Ev Mediu românesc.

Astfel, Dimitrie Cantemir, voievodul-cărturar, deși marcat de dezamăgirea produsă de eșecul luptei antiotomane de la 1711, a încercat (mai ales în valoroasa lucrare monografică *Descripție Moldaviei*) să justifice, și în plan teoretic, forma de guvernământ pe care ar fi dorit să o transpună în practică (este vorba de monarhia absolutistă) în Țara Moldovei, pe timpul scurtei sale domnii.

Dimitrie Cantemir nu se sfia să afirme că domnul are "toată slobozenia și aproape toată puterea de odinioară de a face legi, de a-i pedepsi pe supuși, de a căștăni sau a lua boieria, de a pune biruri, de a pune episcopi, alături de alte drepturi asemănătoare"⁴⁰. Comportamentul domnului față de boieri este autoritar, el "poate face cu boierii ce pofteste, ca și cum n-ar mai avea deasupra sa pe nimeni în această lume", căci din "drepturile domnești cu care se laudă principii cei mari nu le-a lipsit niciunul"⁴¹.

În astfel de împrejurări tendințele de impunere a autorității boierești asupra domnului nu s-ar mai fi putut manifesta. De altfel, Cantemir încearcă să dovedească faptul că proprietatea boierească în Țara Moldovei s-a constituit numai pe calea donațiilor voievodale și, de asemenea, că succesiunea la tron s-a realizat numai pe cale ereditară. În consecință, puterea domnului moldovean ar fi fost aproape

egală cu cea a unui despot, deoarece "toate dregătoriile țării, politicești și în oaste, atârnă de bunul plac al domnului, le dă celor ce îi sunt dragi și le ia celor pe care-i urăște. La împărțirea lor domnul nu ține nici o rânduială"⁴².

Într-o manieră și formă mai aprofundată, ideea manifestării absolutismului domnesc în Țara Moldovei și Țara Românească este expusă de către unul dintre cei mai însemnați istorici români, A. D. Xenopol⁴³.

Încă de la început marele istoric precizează că "acest sistem ca domnul să se considere stăpânul întregii țări ocupate și să dăruiască apoi părți din teritoriul înconjurimei sale fusese împrumutat de unguri de la feudalismul apusean și trecuse apoi la români, când aceștia se desfăcuseră de monarhia maghiară. Dăruirea de pământuri, care forma în apusul Europei chitul cel mai puternic al statului, deveni și în țările române mijlocul cel mai temeinic de întărire a domniei"⁴⁴.

O constatare însemnată este cea referitoare la proprietate, considerată "așezământul cel mai temeinic al societăților omenești", care era lăsată - în acest caz - "la bunul plac al domnului"; de aici concluzia potrivit căreia în această împrejurare "vedem noi mai ales caracteristica cea mai de seamă a absolutismului capului statului în țările române"⁴⁵.

În ceea ce privește raporturile cu boierii, domnul deținea întâietatea, exprimată și în cursul judecăților, unde "boierii își dădeau numai părerea, fără a o impune domnului. Divanul a fost întotdeauna în țările române - consideră Xenopol - numai un sfat al domnului, nu o autoritate neatârnată de el"⁴⁶.

De aici până la anumite exagerări drumul nu era prea lung și A.D. Xenopol l-a străbătut. Astfel, el afirma că "țara era proprietatea principelui, poporul era robul său, averea lui privată era a lui" și că domnul nu era mărginit "în această autoritate decât de frica de Dumnezeu, de respectul obiceiurilor și de teama de răscoală, singurele frâne puse abuzului ce putea face cu dânsa. Legal nu era îngrădit prin nimic; în voia domnului stătea tot ce-i trecea prin minte"⁴⁷.

Toate aceste considerații îl conduc la concluzia că voievozii români aveau "o putere absolută în înțelesul cel mai deplin al cuvântului; despotismul asiatic, iată caracterul domniei românești". Plecând de aici Xenopol afirmă că, de fapt, "cheia bolșii întregului edificiu social era puterea domnească"⁴⁸.

În astfel de împrejurări, rolul boierimii în stat nu putea să fie decât foarte limitat. Referitor la aceasta, Xenopol nota că poziția aristocrației "se schimbasesc odată cu poziția țării; ingenușcheată cum era sub turci, nu le mai era învoit a avea un rost hotărâtor în așezarea domniei. Ei își concentrară atunci toate puterile asupra mazălirii lor, sprijinind prin partidele lor pe candidații de la Constantinopol, de la care așteptau răsplătime în împărțirea dregătoriilor"⁴⁹.

Astfel, într-o perioadă de mari tulburări pe plan intern și de profunde schimbări pe plan internațional (mijlocul secolului al XVI-lea - sfârșitul secolului al XVII-lea) boierimea a avut - credea A.D. Xenopol - o "pierzătoare înrăurire lăuntrică", ajungând până la "intrigile josnice ale punerii și scoaterii domnilor pentru folosul de a se împărtași la slujbele statului"⁵⁰.

Este adevărat că, făcând referire la perioada secolelor XVI-XVIII, A.D. Xenopol nu folosește formulele consacrate acum, precum "regim de stări" ori "regim boieresc". Însă, el constata că "fenomene sau forme noi nu se pot întâlni în această epocă (aici se referă la intervalul 1630-1720 - n. ns.)... în relațiile politice dintre domn și boieri [...] căci istoria acestei perioade se aseamănă ca două picături de apă cu partea de la sfârșit a celei precedente: aceleași schimbări prăpăstuite în ocărmuire, aceleași jafuri, aceleași despoiere; diferența poate consta numai în grad, nu în natură"⁵¹.

Așadar, marele istoric trebuie considerat un fervent susținător al teoriei absolutismului domnesc, în mâinile voievodului concentrându-se, după expresia sa, "cea mai absolută autoritate ce a fost pusă vreodată în mâna unui om"⁵².

O concepție asemănătoare, dar mai puțin fermă în ceea ce privește absolutismul formei de conducere a statului în Evul Mediu, ne înfățișează Nicolae Iorga. Acesta a manifestat o constantă

preocupare de a așeza domnia în centrul expunerii sale, considerând-o factorul determinant al vieții de stat, în vreme ce limitarea puterilor monarhice ar fi provenit numai din "propria ei voință și sferă de interese" sau "din împrejurări de fapt decât din stări de drept"⁵³, după cum arată Gh.I. Brătianu.

În concepția inițială a marelui istoric, voievozii români ar fi fost niște patriarhali conducători ai poporului, un fel de vătămani țărani, sau căpitani "înconjuțați neapărat, în cele dintâi decenii, numai de sfetnici în port românesc, asemănători cu bătrânii chemați la judecățile țărănești"⁵⁴.

Ulterior, N. Iorga arăta că "domnul nu a dat nici o interpretare, nici o sporire sau creațiune de drepturi. El nu face, în Moldova ca și în Țara Românească mai veche, decât să confirme sau să împartă daniile. El nu este astfel nici legiuitor, nici amestecat în procese cari nu pot să se deschidă din cauza condițiilor încă atât de patriarhale ale țărilor. El își culege dijele, poruncește cu strășnicie să i se facă slujbele, își păzește braniștile"⁵⁵. Țara "este domnită, permanent și de fapt", iar domnia se arată "nepărtinitoare și miloasă, înțelegătoare pentru orice nevoie și miloasă numai pentru orice merit: domnia mândră și bună, căreia nu i se bate din picior"⁵⁶.

Cuvinte frumoase și perene, relevând caracterul patriarhal și idealizat al domniei, dar care apar într-o lucrare cu caracter polemic a lui N. Iorga, ce oglindește - după cum subliniază Gh.I. Brătianu - "mai degrabă frământările omului politic în vremuri tulburi, decât concepția istoricului"⁵⁷.

În sinteza sa *Istoria Românilor*, ce poartă - pentru fiecare volum - semnificative subtitluri, precum *Ctitorii, Cavalerii, Vitejii, Monarhii, Reformatorii*, N. Iorga subliniază că "domnul, moștenitor al împăraților Romei și Bizanțului are, în puterea sa, fără nici o limită, puterea asupra avutului și asupra vieții, asupra integrității corporale a oricui"⁵⁸. Deși prima carte din volumul al V-lea (*Vitejii*) se intitula "Stăpânirea boierilor", iar cel de-al doilea capitol din același volum "Boierime peste domn"⁵⁹, totuși, pentru N. Iorga, domnia a implicat - până la capătul vieții și activității sale - "noțiunea guvernării integrale", iar persoana domnului reprezenta "totalitatea puterilor care se pot găsi în mâna unui cârmuitor de țară", fiind, așadar, în același timp și "imperial"⁶⁰.

Concepția lui N. Iorga, nuanțată după descoperirile de la Curtea de Argeș (1920), a rămas, totuși, tributară opțiunii sale politice promonarhice, influențând însă opiniile din epocă ori din perioada ulterioară.

Astfel, I.C. Filitti considera că "domnia concentrează în mâinile sale, pentru întreg teritoriul principatelor, puterile legiuitoare, executivă și judecătorească"⁶¹, lucru, de altfel, îndeobște recunoscut de către toți istoricii. Însă Filitti susține, în continuare, că "la noi n-a existat feudalitate, puterea absolută inițială a Domnului n-a cunoscut veacuri de eclipse ca puterea regală în Occident. Din aceeași cauză n-au existat la noi acele instituții create chiar de regi pentru a lupta împotriva feudalității și care, sub forma de state generale, state provinciale, privilegii municipale, adunări ale clerului și parlamente judecătorești, au temperat, dar și acolo numai câtva timp, puterea absolută regală"⁶².

Un punct de vedere asemănător va exprima, câteva decenii mai târziu, și Nicolae Grigoraș într-una dintre lucrările sale cele mai valoroase⁶³. Afirmția este făcută tranșant: "toate instituțiile feudale din statele românești au fost legate indisolubil de domn, de persoana și funcțiile sale. Domnul nu numai că a deținut toate funcțiile de stat, dar le-a exercitat direct sau prin delegați, asigurând în felul acesta unitatea de conducere"⁶⁴.

Convingerea autorului era că, în organizarea de stat, "în fapt și în drept, puterea domnească era fără limită", iar în persoana domnului se concentra "întreaga putere de stat"⁶⁵.

Într-o formă ceva mai atenuată, împotriva existenței și funcționării regimului politic tutelat de boierime s-a pronunțat și Nicolae Stoicescu, în cursul dezbaterii din octombrie 1978.

Constatarea cea mai interesantă, formulată tranșant și care, ulterior, a suscitat vii discuții se impune redată întocmai: "analiza relațiilor dintre domnie și marea boierime în secolul XVII dovedește că este vorba de relații de forță între cele două părți: când domnul este o personalitate puternică, acesta reușește să-și subordoneze marea boierime, când acesta este slab (indiferent de epoca în care trăiește),

el este dominat de marea boierime. Nu este vorba, deci, în istoria noastră medie de o epocă anume în care marea boierime domină sau subordonează toți domnii⁶⁶.

Analizând problema apariției boierimii "noi", a mijloacelor de care dispuneau cele două tabere (domnia și boierii), precum și posibilele lor alianțe, N. Stoicescu a conchis că "cele două părți aflate în conflict pentru putere n-au avut mijloace suficient de puternice pentru a-și impune definitiv una alteia concepția sau punctul său de vedere: nici domnia nu a putut consolida un stat deplin centralizat, o monarhie feudală de tip absolutist, înzestrată cu un puternic aparat de constrângere, nici boierimea nu a putut transforma statul feudal într-un stat nobiliar clasic, așa cum era statul polon. Pentru fiecare dintre cele două părți acestea au rămas doar năzuințe nerealizate, pentru fiecare din pricina celeilalte și a propriei sale lipse de mijloace și de aliați. Întrucât statul feudal a fost pus întotdeauna în slujba clasei dominante, el a fost în esență boieresc, fără însă să fie mai «nobil» în secolul XVII decât ar fi fost în secolele anterioare; statul așa-zis «nobil» poate deci fi considerat o năzuință a marii boierimi în anumite perioade, dar nu o caracteristică a secolului al XVII-lea⁶⁷.

Exprimate categoric sau cu unele rezerve (mai ales în ceea ce privește funcționarea "de facto" a regimului politic impus de către boierime), opiniile care acceptau existența acestui "regim de stări" sau "regim boieresc" vor deveni, începând cu mijlocul veacului nostru, tot mai numeroase și consistente. Asupra celor mai semnificative ne vom opri în cele ce urmează.

Partizani ai "regimului boieresc"

Destul de numeroase și - fapt remarcabil - foarte însemnate sub raportul informațiilor istorice, cronicile boierești din secolele XVII-XVIII sunt considerate adevărate "monumente" de gândire politică românească ale perioadei menționate.

Chiar dacă există unele controverse asupra autorilor (spre exemplu, *Letopisețul Țării Moldovei până la Aron Vodă* este considerat, în ultima vreme, a fi opera lui Simion Dascălul⁶⁸), asupra sistemului de guvernare pe care-l teoretizează, îl susțin și, în consecință, îl doresc transpus în practică (un regim aflat sub tutela boierimii) nu poate exista vreo îndoială. De altfel, literatura juridică și cea beletristică, hrisoavele cu caracter politic, precum și renumitele prefațe ale unor tipărituri religioase ori laice sunt impregnate de doctrina "statului boieresc". Câteva exemple din literatura cronică vor proba, suntem siguri, această afirmație.

Astfel, pentru cronicarul moldovean Grigore Ureche cea mai mare primejdie la adresa statului era o autoritate centrală (domnie) puternică. În opoziție cu afirmațiile cronicilor din secolele XV-XVI, unde se considera că orice atentat asupra "unsului lui Dumnezeu" era o crimă ce trebuia exemplar pedepsită, el se pronunța împotriva domnilor ce pedepseau pe boierii rebeli, acceptând chiar răsturnarea voievozilor "nevrednici".

În concepția cronicarului, domnul trebuia să fie "un bun străjer" al țării, dar nu un stăpân. Cel mai edificator exemplu al acestui prototip de domn este întrevăzut în persoana lui Petru Șchiopul, care "boierilor le era părinte, pre carii la cinste mare-i ținea și din sfatul lor nu ieșea. Țărâi era apărătoriu... Era domnu blându, ca o matcă fără ac, la judecată dreptu... putem să zicem că toate pre izvod le-au ținut ca să nu se zmintescă⁶⁹.

Miron Costin - ca și Grigore Ureche - preconiza un sistem de conducere a țării (inspirat după Republica nobiliară poloneză⁷⁰) în care cârmuirea era exercitată numai formal de către domn, adevărata putere în stat urmând a fi deținută de către marii boieri.

Acordul acestora în privința luării principalelor decizii de politică internă și externă era obligatoriu, cronicarul considerând că "iară ce fac domnii singuri den gândurile sale sau den șoapte, rar lucru iese la folos, că încă în lume om n-au născut până acum ca acela, să nu-i trebuiască voroava cu sfat⁷¹". Rolul marii boierimi era întrevăzut ca fiind decisiv în viața de stat: "de mare folos și cinste este

domniei și țării boierinul înțelept și avut, că dacă are domnul cinci, șase boieri avuți, nici de o nevoie a țării nu se teme"⁷².

Domnii controlați de către marea boierime și care au acționat în conformitate cu interesele acesteia - precum Miron Barnovschi, dar și Matei Basarab, Vasile Lupu într-o anumită măsură, au fost elogios înfățișați de către cronicar: "să cunoaște că acești domni matce drepte au fostu aceștii țări, nu maștîhă, cându, pentru obiceiu să nu să facă în dzilele lor cu greul țării, domniile ș-au lăsatu și asuprelele țării n-au priimit să fie la dănșii"⁷³.

Însă un Ștefan II Tomșa, un Mihnea al III-lea - domni care au nesocotit sfaturile boierimii, luând chiar măsuri punitive împotriva acesteia, au fost aspru judecați de către Miron Costin: "ce cum a tuturor tiranilor, adevă vărsătorilor de sânge, la toate țările în lume urâtă este stăpâniia, așea și a lui Tomșea vodă. Îlu urăse și boierii, carii... fără grijea morții nu era"⁷⁴.

Ideologia "statului boieresc" a fost prezentă și în Țara Românească, cu predilecție exprimată în cronici, care pot fi caracterizate printr-un mai mare partizan politic - domnești ori boierești. Ideea că domnii nu trebuie să aibă putere absolută în stat a fost clar exprimată, aceștia neputând "să facă ce vor vrea, sau rău sau bine și nimeni să nu-i oprească, acesta este un obicei păgânesc"⁷⁵. În astfel de împrejurări, domnul ideal era acela care "avea boieri foarte credincioși, de căutau toate trebile domniei și ale țării, și toate judecățile era asupra lor. Și domnia foarte bine și cu pace"⁷⁶. În Țara Românească un asemenea domn a fost - și în concepția cronicarilor munteni - Matei Basarab, dar și Grigore Ghica (1660-1664) despre care se afirma: "cârmuia norodul bine și era domnul judecător drept și milostiv și gingaș întru toate lucrurile și nemăreț"⁷⁷.

Exprimată mai ales în cronicile boierești ale secolelor XVII-XVIII (dar și în unele documente cu caracter de program - este cunoscut memoriul boierilor moldoveni de la 25 iulie 1684 înaintat, la Zolkiew, regelui polon Jan III Sobieski), această ideologie politică - ce viza codificarea, justificarea, dar și găsirea unor soluții pentru criza "regimului boieresc" - va fi susținută de numeroși istorici români din secolul nostru.

Astfel, publicând, în 1937, primul volum din *Istoria Românilor. Contribuții la studiul istoriei Românilor*, Alexandru V. Boldur considera că, începând cu secolul al XVII-lea, "Principatele treceau prin perioada regimului de stări sociale" (monarhia de stări sociale), care s-a încheiat "când la prima jumătate a secolului al XIX-lea (1821 sau 1866)"⁷⁸.

Deși expuse succint - autorul nemaiaivând timpul necesar dezvoltării lor, în condițiile în care volumul al doilea al lucrării nu a mai apărut, în schimb fiind publicat cel de-al treilea, în 1940, cu scopul apărării drepturilor naționale ale românilor basarabeni și bucovineni - aceste idei îl indică pe Alexandru V. Boldur ca un partizan al "regimului de stări". De altfel, el mai adăuga că "în timpul când «obiceiul pământului» normalizează toată viața și este deseori mai sever decât legea [scrisă - n. ns.], nu ne putem aștepta la prea mare libertate a principelui față de boieri. Ei îl călăuzesc și sfaturile majorității lor, înfățișând opinia publică a clasei dominante, puteau să nu fie luate în considerare de domn decât în foarte rare cazuri. În mod normal principele guvernează împreună cu sfatul boierilor, care reprezintă un element permanent și cel mai de seamă în sistemul politic și administrativ al țării"⁷⁹.

Istoriografia marxistă a analizat, după cum precizam anterior, destul de detaliat, problema evoluției regimurilor politice din Evul Mediu în Țările Române, introducând formule ca "regim nobiliar (boieresc)" ori "stat centralizat boieresc", valabile pentru perioada cuprinsă între sfârșitul secolului al XVI-lea și începutul celui de-al XVIII-lea.

Contribuțiile aduse în această direcție (deși foarte inegale ca valoare) s-au oprit asupra caracteristicilor regimului, limitelor cronologice, formelor de manifestare în Țara Românească și Moldova.

Anii '50-'60 au înregistrat opinii exprimate, în lucrări de sinteză, plecând de la spiritul dogmatic al perioadei, dar și unele contribuții - de mai mică întindere - care au încercat să depășească obstacolele de natură ideologică puse în calea cercetării istorice.

Aminteam, anterior, volumul apărut în 1957, *Viața feudală...*, în care se susținea că boierii munteni și moldoveni considerau țara o "republică boierească". Ideea că sistemul de succesiune la tron (mai ales în Țara Moldovei) era sub influența stărilor de lucruri din regatul Poloniei a fost, în acest context, limpede exprimată: "este întocmai ca în Polonia: aristocrația cere ca domnul să garanteze înainte de alegere cât și ce va lua; alegerea devenea condiționată de directivele date de boierime"⁸⁰.

Apogeul istoriografiei naționale din acea perioadă trebuia să fie atins prin elaborarea unei noi istorii a României (și nu a românilor!). Astfel, în perioada 1960-1964 au apărut un număr de patru volume din *Istoria României*, reținându-ne în mod deosebit atenția câteva idei expuse în volumele II-III. Trecând peste evidentele exagerări referitoare la locul și rolul boierimii și a "maselor populare" în derularea evenimentelor istorice, câteva concluzii merită semnalate.

Trăsăturile regimului politic dominat de boierime sunt expuse într-un subcapitol special - "Regimul nobiliar în Țara Românească și Moldova", din volumul al III-lea, avându-l ca autor pe Petre P. Panaitescu. Pe lângă elementele deja menționate în prima parte a lucrării, adăugăm și ideea conform căreia domnia ar fi depins, începând cu a doua jumătate a secolului al XVI-lea, tot mai mult - sub raport financiar - de marea boierime; aceasta pune la dispoziția puterii centrale mari sume de bani, mai ales destinate cumpărării tronului ori achitării unor obligații sporite față de Poartă.

Pentru Țara Moldovei "regimul boieresc" a debutat - în opinia autorilor "Tratatului" - "prin ridicarea la domnie a familiei Movileștilor, prima familie boierească care a ocupat tronul fără să fi avut legături cu vechile dinastii"⁸¹ (lucru înfirmat de cercetări mai recente⁸²). Perioada în care acest regim s-a manifestat este comună celor două Țări Române: "în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, Țara Românească și Moldova cunosc o intensificare a luptelor dintre facțiunile boierești și, ca urmare, nestabilitatea cârmuirii, apelul repetat la intervenția Porții otomane, slăbirea politică a țării. Regimul nobiliar, prin ruperea în mai multe facțiuni a oligarhiei boierești, ajunge astfel într-o criză, care se va rezolva numai o dată cu instaurarea domniei fanarioților în cele două țări"⁸³.

Pentru Țara Românească se consideră că o manifestare evidentă a "regimului boieresc" a fost tratatul din 20 mai 1595, întrevăzut ca "însuși statutul politic al regimului"⁸⁴, iar perioada de apogeu a acestuia ar fi fost a doua jumătate a secolului al XVII-lea (c. 1654-1678).

O corelație - foarte importantă și necesară, credem noi - s-a făcut între evoluția marii puteri islamice cu care Țările Române au fost mereu, de-a lungul a jumătate de mileniu, în contact - militar, politic, economic - și situația internă a Țării Românești și a Moldovei, precizându-se că "turcii au continuat să acorde sprijinul lor regimului nobiliar [...]. Regimul nobiliar din Țările Române convenea Porții Otomane pentru că asigura stocarea în favoarea imperiului a unor importante venituri [...]. Înțelegerea dintre turci și oligarhia boierească a fost atunci, ca și mai târziu, garanția suzeranității otomane și a regimului nobiliar"⁸⁵.

Și în alte sinteze de istorie românească apar conturate elementele esențiale ale regimului politic tutelat de boierime. Astfel, într-una dintre lucrări se exprimă concluzia că "Moldova și Țara Românească au trecut sub regimul nobiliar sau boieresc, în cadrul căruia marea boierime domină, prin intermediul sfatului domnesc și al principalelor dregătorii, viața politică a țării"⁸⁶. Modul de manifestare este mai nuanțat înfățișat: "acest regim, depinzând mai mult de practicile de guvernământ decât de existența unor anumite instituții, a fost departe de a se realiza în mod uniform în cursul întregii perioade în care avea să dureze. Raportul forțelor interne și personalitatea unor voievozi au putut face, astfel, ca în anumite răstimpuri să se afirme cu mai multă tărie autoritatea domnească"⁸⁷. Reperele cronologice sunt expuse, succint: "instaurat în Moldova, sub egida Poloniei nobiliare, încă de la sfârșitul veacului XVI, regimul boieresc trece sub patronajul Porții odată cu înscăunarea lui Radu Mihnea [...]. În Țara

Românească... noul regim politic dobândește o mai mare statornicie după restaurarea dominației otomane"⁸⁸ (la 1611, prin impunerea lui Radu Mihnea - n.ns.).

Unele din contribuțiile anilor '50-'60 analizează producția istoriografică (îndeosebi a secolului al XVII-lea), încercând să contureze orizontul ideologic al marii boierimi, pus în slujba instaurării și menținerii noului regim politic. Dincolo de obișnuitele exagerări - de altfel, prezente aproape în fiecare lucrare cu caracter istoric privind rolul luptei de clasă și al "maselor populare" în făurirea istoriei, unele dintre ideile formulate merită atenția și, în câteva rânduri, chiar creditul nostru.

Exprimate, cu predilecție, în "Studii introductive" la edițiile Cronicilor muntene⁸⁹, punctele de vedere aparținând lui Eugen Stănescu merită o atenție mai deosebită.

"Regimul boieresc" este întrevăzut ca "o altă formă de organizare a statului feudal... dictatura de grup boieresc", iar evoluția lui "a cunoscut o grabnică dezvoltare în prima treime a secolului al XVII-lea și a atins apogeul în a doua treime, când o serie de așezăminte și pravile îi dau un fel de structură instituțională; hrisovul pentru alungarea grecilor din 1631, de pildă, ne arată că regimul boieresc nu există numai obiectiv, ci era înțeles ca atare în mințile unora dintre purtătorii de cuvânt ai clasei dominante"⁹⁰. De remarcat însă că așa-numita "chartă de libertăți" din 1631 a reprezentat un act singular în peisajul politic al Țărilor Române din secolul al XVII-lea și, oricum, prevederile nu au fost transpuse în practică.

Decăderea regimului boieresc - cu începere din anii '60 ai secolului al XVII-lea, este pusă pe seama incapacității statului de a asigura exercitarea funcțiilor sale interne și externe, a fiscalității ruinătoare, a tot mai intenselor lupte sociale și politice, pe plan intern, între "partidele" boierești.

E. Stănescu prezintă soluțiile, evident opuse, întrevăzute de către forțele politice ale vremii: cea a boierimii mari avea "la bază ideea existenței unei «ierarhii a stărilor»" - ce să confere stabilitate și siguranță dominației sale politice - pe când cea domnească preconiza "înlocuirea regimului boieresc cu un regim de domnie puternică și chiar autoritară"⁹¹.

Deși se încadrează, cronologic, domniilor fanariote, guvernarea lui Nicolae Mavrocordat în Țara Românească (1716-1723) este înfățișată de către Eugen Stănescu drept "un nou regim politic", care era "în fond tot un regim boieresc, un nou regim boieresc chiar [...] perfecționat prin câteva înnoiri instituționale, care pun în lumină apariția tendințelor de modernizare a statului feudal"⁹². Caracteristicile acestuia ar consta în identificarea - firească, de altfel -, a intereselor întregii boierimi cu cele ale puterii centrale și prin acceptarea, necondiționată, susține autorul, a menținerii dominației otomane care contribuia, în mod decisiv, la consolidarea noului regim.

E. Stănescu exprimă o idee interesantă și, oarecum, singulară în istoriografia noastră, atunci când consideră că acest regim "n-ar trebui numit regim turco-fanariot, fiind în fapt un regim boieresc reorganizat, stabilizat și consolidat prin câteva înnoiri și modernizări"⁹³.

De asemenea, se precizează și începuturile acestui regim, arătându-se că "prima încercare clară de instaurare a regimului boieresc este tratatul de la Alba-Iulia din 20 mai 1595 - fundamental pentru cunoașterea gândirii politice medievale a boierimii" - și că la debutul veacului al XVII-lea "este încheiat procesul de transformare a statului feudal domnesc în stat feudal boieresc"⁹⁴.

Caracteristicile acestuia nu diferă, decât în mică măsură, de cele amintite de predecesori. Astfel, se menționează că "domnul își pierde caracterul princiar-feudal, încetează de a mai fi suzeranul vasalilor săi; el este mai degrabă președintele unei republici aristocratice, ales pe termen scurt de către marii boieri, depusă cu ușurință de putere de către aceștia, dependent întru toate de ei, incapabil de politică proprie"⁹⁵.

Agravarea cererilor otomane, în special cele de ordin economic și militar, îl face pe autor să conchidă că "sistemul politic al statului boieresc nefiind în stare să așeze pe baze statornice raporturile cu Poarta Otomană și cu alte puteri străine, se dovedea incapabil de a rezolva problemele legate de situația externă a țării"⁹⁶, formulare ce merită a fi reținută.

O condiție asemănătoare este formulată și în ceea ce privește "asigurarea «ordinii» feudale" și, mai ales, "reprimarea luptei de clasă", o dovadă în acest sens fiind agravarea conflictelor din interiorul boierimii în a doua jumătate a secolului al XVII-lea. Dar tot acum are loc o gravă decădere a instituției domniei, care, subliniază autorul, "tinde tot mai mult să se transforme într-o dregătorie a Imperiului Otoman... Lipsit de autoritate este domnul și în fața marilor boieri... Din această cauză era dezvoltată în rândul marilor boieri conștiința că ei sunt mai domni decât domnii"⁹⁷.

Pe fondul crizei "regimului boieresc" istoriografia - mai ales cea munteană - proliferază, ea ilustrând, sub raport ideologic, concepția despre stat și societate a întregii boierimii.

Unul dintre elementele esențiale ale "regimului boieresc" este, în concepția lui Eugen Stănescu, filosofia politică antidomnească, "lupta împotriva oricărei tendințe de transformare a domniei în monarhie, de instaurare a unei domnii autoritare, de reformare a statului boieresc"⁹⁸. Este menționat, de asemenea, și factorul care a stat la baza degradării climatului politic al respectivei perioade: "la originea crizei regimului boieresc stă faptul că boierii «greci» au năpădit țara, au ocupat toate dregătoriile, au adus dăjdi foarte grele... Dar mai ales ei sunt dușmani ai boierilor care se identifică cu însuși regimul nobiliar"⁹⁹.

Elemente noi apar într-o notă istoriografică din 1965¹⁰⁰, în care se precizează că "regimul boieresc ca atare nu trebuie considerat numai ca o existență obiectivă, ci totodată intrat în conștiința vremii, chiar dacă nu cu claritate deplină. În două feluri se vedește acest lucru: în existența unor așezăminte instituționale, care nu fac altceva decât să încerce «așezarea» mai stabilă a regimului la putere, și în ansamblul scrierilor istorice"¹⁰¹.

Analizând scrisul istoric al lui Miron Costin autorul desprinde principiile care ar trebui să stea la baza guvernării în cadrul regimului boieresc: "domnia trebuie să țină seama de împărțirea societății în clase, de drepturile clasei conducătoare ce rezultă din aceasta... Pentru stabilirea regimului boieresc e necesară o anumită constanță a politicii interne și externe... Necesitatea ca domnul să se sprijine pe un grup de boieri puternici și bogați, prin care să se asigure dominația politică a boierimii... Guvernarea nu trebuie să fie personală, ci pe baza sfatului boieresc"¹⁰².

M. Costin este considerat un "ideolog al regimului boieresc", iar *Letopisețul* său este văzut ca "un fel de istorie a regimului boieresc din Moldova pentru această perioadă"¹⁰³. Cronicarul-istoric, trăind într-o perioadă în care se înregistrează o schimbare în mentalitatea oamenilor, anticipează - mai exact decât Grigore Ureche - criza regimului boieresc, încercând să-i găsească resorturile, dar și exagerându-i simptomele. Prin urmare, se poate considera că opera lui M. Costin expune o teorie politică mai încheată, prin care marele boier moldovean luptă "pentru stabilirea și întărirea regimului politic existent, pe care îl consideră cel mai eficient pentru interesele clasei sale"¹⁰⁴.

Am insistat mai mult asupra contribuțiilor lui Eugen Stănescu din această perioadă deoarece suntem convinși că analiza sa, dincolo de semnalatele exagerări, este - în general - pertinentă și aduce o proiecție mai realistă atât asupra ideologiei politice care a străbătut secolul al XVII-lea și prima parte a celui de-al XVIII-lea, cât și asupra apariției, evoluției, formelor de manifestare și, mai ales, crizei care a marcat regimul boieresc. Menționăm însă că o parte din concluziile sale nu mai pot fi susținute astăzi (tratatul de la 20 mai 1595 nu a însemnat o trădare a boierimii muntene, atâtea vreme cât Mihai Viteazul trebuia să se supună direct împăratului Rudolf al II-lea), iar altele sunt simpliste ori insuficient argumentate.

Teoreticianul, în accepțiunea clasică a termenului, acestui regim rămâne, așa cum am precizat mai sus, Gheorghe I. Brătianu. Studiul Adunărilor de Stări în Răsăritul, Centrul și Apusul Europei l-a condus pe marele istoric la formularea unor concluzii fundamentale privind apariția și evoluția acestei instituții în Țările Române de-a lungul Evului Mediu.

Referitor la începuturile regimului tutelat de către marea boierime - pe care Brătianu îl numește, întotdeauna "regim de Stări" -, se precizează că "reacțiunea boierimii împotriva asupririi turcești și a

oamenilor ei, va aduce la sfârșitul secolului (al XVI-lea - n.ns.)... instituirea regimului Stărilor în Țara Românească... Cum Ardealul este cărmuit de un regim de Stări, e firesc ca nobilimea munteană ... să fi năzuit la forme politice și constituționale asemănătoare¹⁰⁵, idee însă neargumentată pe bază de documente.

Gh. I. Brătianu subliniază că, din punct de vedere social, a existat în Țările Române o solidaritate de "stare aristocratică, care a cuprins și clerul"¹⁰⁶ (realitate probată de manifestările literare în limba română), în vreme ce "mentalitatea de Stare este pretutindeni, nu numai conservatoare a privilegiilor, dar și exclusivistă, nu numai pe tărâm social dar și pe cel național", prin faptul că se arată "vrăjmașă a străinilor"¹⁰⁷. Programul politic al Stărilor (referirea se face, aici, la cele muntene) era de "a împiedica «răutățile și robiile», adică a păstra privilegiile și a înlătura intervenția străinilor și a apăsării lor fiscale"¹⁰⁸.

Prin convocarea unor Adunări de Stări ("diete ale tuturor categoriilor privilegiate"¹⁰⁹) se urmărea atât luarea unor măsuri împotriva "grecilor strâini"¹¹⁰ (percepuți ca responsabili pentru toate relele din țară), cât și atragerea categoriilor privilegiate inferioare - preoți și slujitori - prin acordarea unor scutiri de dări. Într-un asemenea context, "omul Stărilor" este considerat Matei Basarab, care și-a întemeiat stăpânirea" pe regimul Stărilor, după inspirația și modelul Ardealului vecin¹¹¹. Se poate vorbi, arată Gh.I. Brătianu, de un adevărat pact de asistență mutuală nu numai între principii ardeleni Gh. Rákóczi I și II, pe de o parte și Matei Basarab, pe de altă parte, dar și între Stările Ardealului și cele ale Țării Românești.

Și pentru criza regimului politic tutelat de către marea boierime sunt întrevăzute motivațiile: "ruperea solidarității de Stări, pe care se întemeiasă de mai bine de jumătate de veac întreaga orientare politică a Țării Românești.. Elementul dizolvant îl constituie însă și de rândul acesta străinii, dar sub forma lefegiilor de neam balcanic... Amestecul lor în treburile statului trebuia să dărâme regimul Stărilor, clădit pe privilegii, pe drepturi moștenite, pe ierarhia tradițională a categoriilor sociale"¹¹².

La cumpăna secolelor XVII-XVIII, Stările muntene au tendința de a se restrânge la treptele lor superioare (ierarhi bisericești și boieri în slujbe) iar una dintre ultimele lor manifestări a fost, precizează marele istoric, alegerea ca domn a lui Constantin Brâncoveanu (octombrie 1688)¹¹³.

Brătianu mai constată că secolul al XVIII-lea păstrează "mentalitatea și năzuințele unei adevărate Stări", împreună cu "tendința de a se manifesta ca corpuri constituite și de a pretinde respectul privilegiilor"¹¹⁴, dar - trebuie menționat - Adunările de Stări încep să decadă și, odată cu ele, și regimul politic căruia acestea i-au dat naștere.

Pentru Moldova preeminența marii boierimi în conducerea statului se conturează activ la sfârșitul secolului al XVI-lea, când "se tinde la instaurarea unui regim de pură oligarhie, după pilda magnaților unguri și poloni"¹¹⁵ (ambele experiențe au fost puse în practică prin domniile lui Iancu Sasul și ale Movileștilor).

Dintre voievozi, Petru Șchiopul este considerat ca fiind "exemplul ideal al domnului cărmuind cu sfatul și ajutorul Stărilor privilegiate"¹¹⁶, în vreme ce Ieremia Movila este văzut - de către N. Iorga - drept "un adevărat președinte al boierilor săi"¹¹⁷.

Brătianu constată imediat că, la 1595, "conlucrarea elementelor de conducere ale boierimii... caută, prin alesul lor, să-și asigure așezămintele unui regim de Stări privilegiate, după modelul ce îl aflaseră în țările creștine din imediata vecinătate a Moldovei"¹¹⁸.

Stările moldovene s-au manifestat împotriva încercărilor de revenire la tendințe autoritare de guvernare din partea unor domni precum Despot-Vodă, Gaspar Gratiani - și, mai ales, considerăm noi, împotriva confesiunii împărțite de către acești voievozi, care nu era și cea a țării.

Un moment de deplină afirmare a Stărilor și a regimului pe care îl promovau, îmbinat fericit cu autoritatea domnească, l-a reprezentat domnia lui Radu Mihnea, "cel care a știut cu mai multă iscusință să concilieze năzuințele Stărilor privilegiate cu fastul și prestigiul domnesc de inspirație orientală"¹¹⁹.

Dar cel considerat ca exponent ideal al regimului de Stări moldovenesc a fost Miron Barnovschi. Măsurile acestuia se înscriau pe linia susținerii și ocrotirii Stărilor: el este alesul Stărilor, restabilind tradiția alegerii voievodului de către "țara" legală, oprește pătrunderea levantinilor în dregătoriile țării, ușurează sarcinile fiscale ale categoriilor inferioare ale Stărilor, manifestă atenție deosebită față de cler. Cu adevărat, subliniază Gh. I. Brătianu, "vedem... funcționând în Moldova un adevărat Parlament de Stări, asemănător dietei polone... desigur, nu se aduna la intervale regulate, dar avea căderea de a discuta și rezolvi probleme importante de ordin administrativ și social"¹²⁰.

Îndelungata și "fericita" domnie a lui Vasile Lupu ar constitui, opinează marele istoric, "o oprire a dezvoltării regimului de Stări", atâta vreme cât voievodul "era hotărât să domnească și să guverneze după ideile mediului oriental în care crescuse" și "nu era dispus să admită controlul sau colaborarea adunărilor mai numeroase de Stări"¹²¹. Era, într-adevăr, un regim "absolutist", amplu confirmat de mărturiile vremii (și îndeosebi de către călătorii străini).

După 1653 se prefigura criza regimului boieresc, printr-o "răsturnare a întregului echilibru politic"¹²², situație în care Moldova "devine... un îndoit câmp de bătălie, la propriu și la figurat: între armatele polone și turcești cari se vor război pe teritoriul ei, între influențele politice ale acestor stăpâniri, cari se manifestă în viața ei lăuntrică și în organizarea statului"¹²³. Ne însușim și încheierea lui Brătianu, anume că "în vâltoarea acestor războaie și necurmte frământări... nu mai este loc pentru organizarea unui regim de Stări, care cere altă stabilitate și continuitate"¹²⁴.

Analiza cererilor înaintate de către boierii moldoveni, la 25 iulie 1684, regelui polon Jan Sobieski îl face pe autor să considere că "dorința Stărilor nobiliare din Moldova era... de a fi în totul asimilată, în drepturi și îndatoriri, cu nobilimea polonă"¹²⁵. Era, așadar, o reacție a Stărilor moldovene împotriva "regimului de asuprire, ... de exploatare nemiloasă în folosul vistieriei otomane, care a grăbit procesul de descompunere a vechilor Stări și de înlăturare a privilegiilor lor tradiționale"¹²⁶.

Atragerea micii boierimi la actul de guvernare, în timpul lui Constantin Cantemir, era considerată "o încercare de a reveni la o tradiție mai veche, care căuta să afle în micii privilegiați un reazem împotriva preponderenței marii nobilimi" .. În acest fel, constată Brătianu, "noțiunea Stărilor, ca factor organizat și de răspundere în guvernarea Moldovei, redobândește oarecare actualitate și temelii politice în ultimii ani ai secolului al XVII-lea"¹²⁷.

Afla în plină criză la cumpăna secolelor al XVII-lea - al XVIII-lea, regimul controlat de Stări este ilustrat de teoria și practica politică promovate de către Dimitrie Cantemir și Nicolae Mavrocordat. Gh.I. Brătianu înfățișează nuanțat această situație, afirmând că, dacă modul de conducere a Țării Moldovei este "hotărât și categoric absolutist"¹²⁸, totuși acțiunea politică a lui Cantemir "vădește un compromis cu Stările, cu totul deosebit de teoria absolutistă pe care o găsim în scrierile sale"¹²⁹. Această discrepanță poate fi explicată prin intervalul de timp care desparte anul 1711, al alianței și luptei antiotomane alături de Rusia, de anul 1716, al redactării cunoscutei sale lucrări, *Descriptio Moldaviae*.

În același timp, primul domn considerat fanariot, Nicolae Mavrocordat, a avut o altă atitudine față de Stări, apreciată de Brătianu ca "o metodă de guvernare autoritară, întemeiată de jos împotriva Stărilor; ea corespunde mediului otoman... dar și tendințelor nivelatoare ale noilor curente de gândire"¹³⁰.

Chiar dacă, după 1711-1716, domnul mai convoacă Adunările de Stări, desființând - cu acele prilejuri - unele dări apăsătoare (fapt considerat a fi "începutul unei politici de colaborare cu Stările, a căror structură se dovedește încă puternică, pentru a se impune ca instrument de guvernare"¹³¹) putem afirma că regimul de Stări (în înțelesul de regim tutelat de marea boierime) își parcurge ultimele segmente de existență.

Regimul fanariot, prin ignorarea dreptului Stărilor de a-și alege domnul, prin excesiva severitate a controlului politic, economic și militar din partea Porții, prin rolul tot mai modest pe care-l are marea

boierime în treburile Moldovei și Țării Românești, semnifică nu numai începutul unei noi perioade în istoria românilor, ci și o modificare, considerăm noi, de regim politic - instaurarea unui regim pe care-l putem considera absolutist¹³².

În cadrul dezbaterii din octombrie 1978 s-au emis interesante opinii, s-au analizat bazele "regimului boieresc", s-au adus contribuții la etapizarea și stabilirea caracteristicilor regimului, și, de asemenea, s-au conturat direcțiile de cercetare - în viitor - a problemei în discuție.

Ne oprim, în continuare, asupra celor mai viabile concluzii ale participanților la dezbateri.

Majoritatea acestora au exprimat prudență în analiza manifestărilor regimului, încât împărtășim opinia conform căreia "regimul boieresc poate oscila de la o tendință politică, la o realitate de guvernământ. În acest ultim caz apar neted și formele lui de instituționalizare, adică instituții nobiliare"¹³³.

Tradiția de autocrație domnească, suzeranitatea otomană, dar și absența unui regim nobiliar în Imperiul Otoman a făcut ca în Țările Române să nu se cristalizeze "desăvârșit și durabil, pentru mai mult de un secol fără întrerupere, un regim nobiliar". Situație care ar motiva, de asemenea, și "nivelul neîmplinit, intermitent, necristalizat complet al celor mai multe din structurile instituționale ale acestui regim"¹³⁴.

Totuși, se constată, aprofundarea ansamblului acestor chestiuni rămâne foarte importantă, "secolul XVII neputând fi studiat fără cercetarea tuturor acestor aspecte ale regimului nobiliar, care ating acum o intensitate semnificativă, chiar dacă nu asistăm de la un capăt la altul la o neîntreruptă instalare a acestui regim. Alternanțele între domni autoritari și domni de regim boieresc sunt o realitate vădită". Dar, precizează Valentin Al. Georgescu, "tonul general pare însă să vină mai mult din crizele, revendicările și realizările, variabile ca împlinire, ale regimului boieresc"¹³⁵.

Se atrage atenția și asupra faptului că raporturile dintre boieri și domnie au fost schimbătoare, în funcție de condițiile de moment, personalitatea și familia domnului (boierii preferau, cu deosebire, un voievod fără urmași - de exemplu Miron Barnovschi) și de puterea unor "partide" boierești.

După opinia lui Liviu Marcu, în cadrul monarhiei reprezentative pe stări (cunoscută și de Țările Române în secolele XVI - începutul secolului XVIII) se pot distinge două regimuri politice: "un regim de concentrare a puterii în mâna șefului statului, sprijinit de păturile producătoare, pentru care am putea folosi denumirea de «regim domnesc» sau «voievodal» și un regim caracterizat prin acapararea unor prerogative domnești de către marii feudali și agravarea situației producătorilor direcți, pe care l-am putea denumi «regim nobiliar» sau boieresc"¹³⁶.

Manifestările "regimului boieresc" sunt în strânsă legătură cu trăirile de tip baroc - caracteristice societăților aristocratice¹³⁷. În aceste condiții ne însușim afirmația că "regimul nobiliar nu s-a instaurat decât în chip incomplet și temporar și, încă și atunci, de fapt nu de drept. Eșecul politic a generat un sentiment de frustrare, pe care boierimea l-a împărtășit cu domnia în raport cu Poarta. Domnie și boieri, despărțiți prin lupta pentru putere, au încercat aceeași sensibilitate barocă, pentru care strălucirea a jucat rolul de compensație pentru eșecul politic (boierii: regimul nobiliar; domnul: poziția subalternă față de Poartă)"¹³⁸.

Se subliniază și existența unei adevărate mentalități nobiliare, detectabilă mai puțin în mărturiile scrise (deși cronicile boierești - adevărate mărturii ale gândirii politice românești sunt de luat, în mod deosebit, în considerație), cât mai ales de mărturiile heraldice și artistice, precum acoperământul de mormânt de la Sucevița al lui Ieremia Movilă.

S-a atras atenția, din nou, asupra naturii relațiilor dintre Imperiul Otoman și Țările Române în această perioadă, considerându-se că întrebarea esențială este în ce măsură putea accepta puterea suzerană trecerea de la un regim de autoritate voievodală la unul bazat pe controlul exclusiv al marii boierimi.

Răspunsul este nuanțat: "continuând, în fond, politica sa tradițională de contrabalansare a puterilor locale, Imperiul Otoman a căutat... să mențină un echilibru între domnie și boierime, întrucât întărirea excesivă a domniei ar fi dus la apariția unor veleități de independență, iar întărirea excesivă a boierimii ar fi degenerat în anarhie... afectând astfel interesele economice ale Imperiului Otoman"¹³⁹.

Mihai Maxim manifestă, pe bună dreptate, prudență, opinând că, din punctul de vedere otoman, nu s-a inaugurat un nou "regim" al dominației sale asupra Țărilor Române în a doua jumătate a secolului al XVII-lea. În aceste condiții, un regim de autoritate boierească nu și-ar fi găsit locul în perimetrul nostru geografic.

Noi clarificări sunt aduse de către un alt participant la dezbateri, Andrei Pippidi, care preciza că regimul boieresc "nu reprezintă doar o guvernare oligarhică... ci o «democrație nobiliară» în accepțiunea pe care acest concept a avut-o în Polonia de pildă, stat cu un regim clasic de stări, ceea ce în Țările Române, desigur cu excepția Transilvaniei, a însemnat mai mult o revendicare a boierimii, mari și mici, o manifestare a conștiinței ei de clasă, decât o stare de fapt"¹⁴⁰.

În aceeași direcție se mai arată și că boierimea "n-a reușit decât temporar să încalce prerogativele domnești, oricum limitate de dominația otomană... Ea a întreținut constant o opoziție, vremelnic victorioasă asupra domniei, dar deopotrivă i-a furnizat acesteia și mijloacele de a-și consolida autoritatea"¹⁴¹.

O idee asemănătoare exprimă și Paul Cernovodeanu, care menționează că "boierimea din Moldova și Țara Românească face dovada că este o clasă omogenă, puternică, dar nu reușește până în cele din urmă să determine domnia s-o consulte permanent prin adunări de stări, adică să se ajungă până la un regim cu o anumită reprezentanță de tip parlamentar feudal [...]. Iar în aceeași măsură nici domnia nu reușește să se impună ca putere absolută, să genereze un regim de tip monarhic absolutist ca în Apus. În ambele cazuri - boierime și domn - avem de a face cu tendințe nedesăvârșite. De aceea până la un punct în cele două principate, se poate vorbi de un regim hibrid al puterii, sau mai precis de un regim de tip boieresc (aristocratic sau nobiliar) nefinalizat, nedesăvârșit, nedus până la capăt"¹⁴².

Se oferă și o etapizare - pentru secolul XVII - în vederea susținerii modului intermitent în care s-a manifestat "regimul boieresc". Astfel, dacă în deceniile I și III, VI-VIII boierimea și-a impus autoritatea asupra domniei, restul perioadei a fost ilustrat de un "regim domnesc", cu preponderența puterii voievodale asupra celei aristocratice¹⁴³.

Am insistat, și în acest caz, mai mult asupra concluziilor dezbaterii deoarece considerăm că, până în prezent, rămâne cea mai substanțială discuție asupra temei aici abordate (chiar dacă nu a avut o expunere mai coerentă și încheagată), oferind încheieri și sugestii cumpătate, precum și însemnate direcții de cercetare în viitor.

Din 1978 până astăzi abordările privitoare la regimurile politice pe care le-a cunoscut societatea medievală românească au fost rare. Cele câteva opinii exprimate provin din lucrări de sinteză, majoritatea dintre ele reluând idei exprimate anterior și, deci, nemaiprezentând interes pentru expunerea noastră.

Lupta dintre cei doi poli de putere din statul medieval - domnia și boierimea - este văzută ca decurgând, tot mai mult, în avantajul ultimei: "conducerea efectivă a țării aparținea tot mai mult unui restrâns grup de boieri. Marea boierime voia să conducă «din umbră»... Domnia risca să devină astfel, sub tutela unei aristocrații anarhice, o instituție de figurație, care pe mulți din boierii mari nici nu-i ispătea"¹⁴⁴ (vezi cazul lui Constantin Brâncoveanu care, inițial, refuză acceptarea tronului Țării Românești).

O remarcă interesantă ni se pare aceea potrivit căreia statele românești "și-au putut păstra unitatea numai printr-o apreciabilă centralizare politică, împotriva tendințelor de fărâmițare feudală. Domnia a fost mai tare sau mai slabă, după împrejurări, dar monarhia, ca formă de guvernământ, ca

structură a statului, s-a menținut chiar în secolul al XVII-lea, când a traversat criza regimului nobiliar"¹⁴⁵.

Concluzia la care se ajunge este una echilibrată: "niciodată însă marea boierime sau altă pătură a boierimii n-a avut rolul pe care șleahla poloneză l-a cucerit în organizarea statului polon începând cu secolul al XVI-lea... În continuu conflict cu o parte din boieri, domnul nu putea domni fără boierime, după cum aceasta nu căuta să desființeze domnia, de care avea nevoie"¹⁴⁶.

Rolul important jucat de către boierime s-a manifestat și în planul exercitării actului juridic, caz în care, se constată, "mulți domni autocrați, care desemnau pe membrii divanului aveau, în fața problemelor de rezolvat, un adevărat complex de inferioritate, lăsând pe boierii buni cunoscători ai problemei să dea soluția, pe care ei și-o însușeau"¹⁴⁷.

De asemenea, încă o dată este evidențiat rolul Adunărilor de Stări: "regimul nobiliar a fost o perioadă de largă folosire a adunărilor de stări, inclusiv în materie judiciară... Acum apar și unele adunări care în mod evident sunt impuse domniei, fără însă ca evoluția pe această linie să se adâncească și fără a se ajunge la adunări cu caracter periodic și de state generale, care să constituie o reală și eficace limitare a puterii domnești și să poată exercita un control asupra acesteia"¹⁴⁸.

Analizând, cu binecunoscuta-i minuție și acuratețe, problema influenței bizantine asupra instituțiilor românești, Val Al. Georgescu conchidea că "domnul, de îndată ce era înscăunat, binecuvântat de către biserică și «uns de Dumnezeu» prin mitropolit, devenea un aristocrat cu o putere și un prestigiu care nu se epuiza în atotputernicia și arbitrarul Porții suzerane... Domnia, ca instituție, rămânea la nivelul construit ideologic și juridic de biserică și de basileus"¹⁴⁹. Așadar, mai adaugă autorul, "când la finele sec. XVI și mai ales în sec. XVII, în ciuda unor mari și lungi domnii, politica nobiliară a boierimii se afirmă puternic și se realizează în mod apreciabil, domnia română rămâne în axa autocratică a tradiției bizantine. Este un factor care explică multe aspecte din alternanța de regim de stări și autocratism domnesc, atât de caracteristic perioadei"¹⁵⁰.

Analiza scrisului istoric din Țările Române (secolele XVII-XVIII) conduce la concluzia, la care subscriem, că "ideologia politică a clasei dominante nu se prezintă unitară. Scriitorii ca Neculai Costin în Moldova sau Radu Greceanu în Țara Românească au fost reprezentanții curentului ce preconiza, față de criza statului boieresc, o soluție politică conservatoare. În opoziție cu aceasta era soluția radicală a Cantacuzinilor și a lui D. Cantemir, iar unii cronicari au preconizat o soluție de mijloc, cuprinzând reforme limitate ale sistemului politic existent, așa cum se poate vedea în opera lui Radu Popescu și cea a autorului anonim al cronicii lui C.Brâncoveanu"¹⁵¹.

În cea mai recentă sinteză de istorie românească¹⁵² problema existenței și formele de manifestare ale "regimului boieresc" sunt avute în vedere, dedicându-li-se un capitol ("Regimul nobiliar: deziderat și realitate").

Trecerea la noul regim politic s-ar petrece, conform opiniei lui Florin Constantiniu, într-un context în care "odată cu extinderea domeniului boieresc, are loc și un transfer de putere de la domnie spre boierime. De la statul domnesc se trece la statul boieresc (sau seniorial, cum îl numește istoricul american Daniel Chirot - n. ns.). Domnia lui Mihai Viteazul a exprimat confruntarea dintre cele două formule de organizare a statului: domnească și boierească"¹⁵³.

Pentru autor, începuturile regimului nobiliar se plasează în a doua jumătate a secolului XVII, iar programul politic al boierimii era "reductibil la instaurarea regimului nobiliar, adică la menținerea unui stat cârmuit de o autoritate centrală - domnul, aflată însă sub controlul boierimii sau al unei grupări boierești"¹⁵⁴.

Modelul urmat de boierime (mai ales cea moldoveană) ar fi fost același - Republica nobiliară poloneză, unde regele era, practic, prizonierul politic al nobilimii. La fel ca alți istorici (N. Stoicescu în cadrul dezbaterii din 1978), autorul manifestă rezerve în ceea ce privește instaurarea efectivă și manifestarea "regimului boieresc": "strădania boierimii de a impune regimul nobiliar nu a reușit, pentru

că Poarta nu era de acord cu o conducere colectivă, fie ea și de facto, așa cum ar fi rezultat din controlul boierimii sau al unei facțiuni boierești asupra domnului... La Constantinopol se voia o conducere și o răspundere (pentru îndeplinirea poruncilor) unice, asociate cu persoana voievodului... Atât la Iași cât și la București cârmuirea a rămas expresia unui raport de putere între domn și boieri... Tentativele boierimii de a face din Țara Românească și Moldova două mici Polonii au eșuat. În afara unor succese efemere - când pe tron s-au aflat simpli figuranți, executând voința facțiunii ce îi înscăunase, singurul rezultat al acestor eforturi a fost convocarea mai frecventă, în secolul al XVII-lea, a adunării stărilor din Țara Românească și Moldova"¹⁵⁵.

Autorul arată că, totuși, în secolul al XVII-lea se poate constata "un nou raport între domnie și boierime față de perioada anterioară, un raport în cadrul căruia ponderea politică a boierimii a sporit, făcându-și auzit glasul", mai ales prin elaborarea unui "program de politică externă, rezumat de ideologul ei, Miron Costin"¹⁵⁶ - este vorba de manifestarea solidarității cu lumea creștină, dar condiționată de posibilitatea apărării eficiente a hotarelor țării.

Concluzii

La capătul acestei incursiuni istoriografice o revenire sintetică se impune.

Studierea regimurilor politice care s-au manifestat în Țările Române de-a lungul epocii medievale rămâne o problemă de actualitate atâta vreme cât, pe de o parte, s-au exprimat diverse opinii, uneori polemice, și care - în consecință - nu pot fi conciliate, iar, pe de altă parte, nu au fost epuizate toate posibilitățile de investigare.

Asupra chestiunilor terminologice au stăruit - așa cum s-a putut constata - majoritatea istoricilor interesați de această dificilă temă; termeni ori sintagme precum "stare", "Adunare de Stări", "regim de Stări", "regim boieresc" au fost definite și explicate într-o manieră remarcabilă. Cele mai substanțiale contribuții le-au adus - în operele lor - Gheorghe I. Brătianu și Valentin Al. Georgescu.

Adăugăm încă o nuanță discuției, precizând că prin **Stare** am putea înțelege totalitatea persoanelor care putea influența deciziile majore în cadrul statului. Este vorba de păturile sociale privilegiate - boierimea mare și mică, ierarhii bisericii - mitropolitul, episcopii și egumenii, curtenii. La 5 iunie 1456, când se lua hotărârea plății primului haraci către Imperiul Otoman de către Țara Moldovei, stările apar ca formate numai din boieri și mitropolit: "panii sfatului nostru moldovenesc și cu mitropolitul nostru... și cu toți panii, de la mare până la mic"¹⁵⁷. În aprilie 1457, Stărilor li se adaugă "și altă curte măruntă... și mulți călugări"¹⁵⁸. La 1522, alegerea lui Radu de la Afumați ca domn al Țării Românești este făcută tot de către "boierii toți și mari și mici și toată curtea"¹⁵⁹. La 1527, când a fost ales să urce în jilțul voievodal, Petru Rareș a beneficiat de decizia "boierilor și țării"¹⁶⁰. Deși au fost exprimate rezerve în ceea ce privește identificarea "țării" cu boierimea¹⁶¹, trebuie să admitem că acest termen - de altfel foarte puțin precis și fluctuant în însemnările vremii - cuprindea, cu deosebire, categoriile sociale privilegiate, cele care puteau lua hotărâri majore în conducerea statului medieval. În sens politic, așadar, prin "Țară" (termen similar celui de "regnicola", valabil pentru Ungaria secolului al XIV-lea) trebuie să înțelegem, alături de Dinastie, pe marea boierime și Biserica.

Între "Stări" prezența orașenilor (atestată la 1538, după detronarea lui Petru Rareș), ca și a unor categorii militare - roșii, slujitorii se pare că a fost întâmplătoare și nesemnificativă sub raportul luării deciziilor.

De asemenea, prin **Regim** credem că putem înțelege o modalitate de exprimare a autorității, provenită fie de la o persoană individuală - domnul ori de la o categorie socială - boierimea.

S-a afirmat că, de la constituirea statelor medievale românești, regimul politic ce a funcționat în cadrul formei de guvernământ monarhice din Țările Române a fost unul de esență boierească¹⁶², în acest caz nemaiputându-se susține alternanța "regim domnesc - regim boieresc", ce s-ar fi petrecut la cumpăna veacurilor XVI-XVII.

Într-adevăr, deși domnia și-a păstrat autoritatea și prestigiul de-a lungul Evului Mediu, totuși ea a stat sub imperiul alegerii, susținerii - prin "dreaptă și credincioasă slujbă", trădării ("hiclenirii") numai din partea boierimii.

Adăugăm și faptul că, în Țările Române (Țara Moldovei și Țara Românească) Adunările de Stări (sau, după alte opinii, marea adunare a țării¹⁶³ ori sfatul de obște¹⁶⁴) nu au avut o componență stabilă, bine cunoscută de către întreaga societate; de asemenea, ele nu erau convocate periodic și nici în locuri dinainte stabilite (astfel, în Țara Moldovei - secolul XV, a fost convocată în locuri diferite - Bulgari - la 1441, Vaslui - la 1456, Direptate - la 1457); componențele acestor Adunări nu erau, nici ele, bine clarificate, nefiind înscrise în vreun document fundamental al vremii - cum se întâmplau lucrurile în Apusul Europei; în plus, modul de adoptare a hotărârilor nu era întotdeauna același - aclamație sau redactarea unui act solemn.

Avem, astfel, imaginea unei instituții care a funcționat în mod intermitent, doar în cazuri excepționale, neavând un statut propriu și, în consecință - după opinia noastră - neputând susține eficient exercitarea autorității de către boierime. Dacă principala instituție menită să stea la baza "regimului boieresc" sau "regimului de Stări" a funcționat într-o asemenea manieră, atunci credem că nu se mai poate susține trecerea la un nou regim politic, cel tutelat de către marea boierime, la sfârșitul secolului al XVI-lea.

Nici din perspectiva factorilor interni de decizie și nici din cea otomană nu se produc acum răsturnări spectaculoase. În consecință, perioada propusă pentru funcționarea efectivă a "regimului boieresc" trebuie privită cu multă rezervă. Credem că este vorba de o continuare a regimului politic anterior - fie domnesc, fie boieresc - și de evenimente istorice care pot fi explicate plecând de la personalitatea domnului, de la contextul extern - în general nefavorabil Țărilor Române în această perioadă (secolele XVI-XVIII), de la interesul unor voievozi ori principii de a-și consolida autoritatea, eventual prin întemeierea unei dinastii și realizarea uniunii dinastice în spațiul românesc. Așadar, aprofundarea studierii regimurilor politice din Evul Mediu românesc este necesară, dar nu se poate realiza fără noi studii preliminare.

Între altele, o istorie a categoriilor sociale și, în acest cadru, a elitelor, ar fi de mare utilitate. Credem că, avându-se în vedere evoluția firească - prezentând inevitabile ascensiuni și decăderi - a fiecărei categorii sociale în parte, se va putea mai lesne ajunge la fixarea locului și rolului "Stărilor" în ansamblul civilizației medievale românești.

De asemenea, o analiză detaliată - a componenței, evoluției și modificărilor intervenite de la o perioadă la alta - asupra sfaturilor domnești din perioada secolelor XV-XVIII ar conduce la o mai clară precizare a atribuțiilor și a rolului jucat de acest important organ de conducere al statului medieval.

Necesară se dovedește a fi și o explicare mai amănunțită - eventual sub forma unui dicționar - a termenilor legați de ideologia medievală a puterii, pentru a vedea limpede ce anume ne apropie și ce ne desparte de realitățile Evului Mediu occidental.

De asemenea, considerăm că ideologia politică a unei epoci nu se poate surprinde numai prin coroborarea mărturiilor provenite de la persoane care nu se exprimau în mod direct, ci mediat, înfățișându-și concepția politică prin relatarea și comentarea evenimentelor istorice. Ne referim, desigur, la cronicari și la operele lor - adevărate surse de gândire politică medievală.

În aceste condiții, o integrare mai pronunțată a interpretării documentelor, interne și externe, în raționamentele istorice, precum și cercetarea și evaluarea, sub raport politic, a mărturiilor artistice ale epocii s-ar dovedi benefică. În ceea ce privește evoluția opiniilor referitoare la trăsăturile, formele de manifestare, criza "regimului boieresc", s-a putut constata o mare varietate de interpretări, atitudini polemice ori nuanțări ale subiectului.

Opozanții existenței și funcționării unui regim bazat pe autoritatea boierimii, a "Stărilor", au fost influențați - în exprimarea opiniilor - și de alte considerente decât cele de natură istorică.

La Dimitrie Cantemir frustrarea datorată eșecului de la 1711 își pune pecetea, masiv, asupra scrierilor sale ulterioare (și, îndeosebi, asupra *Descrierii Moldovei*), iar Nicolae Iorga rămâne, până la capăt, tribut arbirilor sale politice și, totodată, unei viziuni patriarhale asupra trecutului românesc, pe care investigațiile din epocă i-au corectat-o într-o prea mică măsură.

La A. D. Xenopol credem că este vorba, în esență, de o parțială folosire a tuturor categoriilor de izvoare (ne referim la cele narative, dar și documentare, precum și la investigarea monumentelor de artă și arhitectură din secolele XVI-XVIII).

Partizanii "regimului boieresc" au fost influențați, într-un mod ori altul, de ideile exprimate de către Gheorghe I. Brătianu în anii '40 ai secolului nostru. Bun cunoscător al realităților Evului Mediu occidental, Brătianu a urmărit să realizeze și pe acest plan - al existenței Stărilor, Adunărilor de Stări și a regimului corespunzător - o comparație între spațiul românesc și cel vest-european.

Fin interpret al cronicilor boierești, dar luând în considerare mult mai puțin documentele epocii - ca și alte categorii de izvoare - Gh. I. Brătianu a supralicitat, în opinia noastră, existența și, mai ales, funcționarea "regimului de Stări" în Țările Române.

În aceste împrejurări, faptul că istoricii din anii '60-'70 au urmat, în linii generale, aceleași coordonate, este explicabil. Ei încercau să găsească noi elemente și argumente pentru susținerea existenței unui regim politic pe care nu-l puneau sub semnul întrebării, de vreme ce acesta se manifestase pe aproape întregul continent european.

Dar extinderea cercetărilor din ultima vreme a făcut ca, și în această direcție, să-și facă loc opiniile mai prudente, mai nuanțate, chiar. rezerve serioase în ceea ce privește admiterea funcționării unui "regim boieresc" în Țările Române.

În ceea ce ne privește, fără a încadra această temă "miturilor istorice românești"¹⁶⁵, considerăm că subiectul rămâne deschis și că întreaga problematică - de la terminologie până la stabilirea formelor de manifestare - ar trebui reluată, de pe baze considerabil înnoite și îmbogățite.

NOTE

1 Gheorghe I. Brătianu, *Sfatul domnesc și Adunarea Stărilor în Principatele Române*, Ed. Enciclopedică, București, 1995 și *Adunările de Stări în Europa și Țările Române în Evul Mediu*, Ed. Enciclopedică, București, 1996 (cuprinde studiile - "La originea adunărilor de stări" - p. 9-33; "Adunările de Stări în Europa răsăriteană în evul mediu și influența regimului politic bizantin" - p. 35-53; "Sfatul domnesc și adunarea stărilor în țările românești în cadrul istoriei generale" - p. 55-74; "Consiliul feudal și adunarea stărilor în țările Europei apusene" - p. 75-136; "Adunările de stări în țările Europei centrale" - p. 137-198; "Adunările de Stări și românii în Transilvania" - p. 201-264: "Două veacuri de la reforma lui Constantin Mavrocordat 1746-1946" - p. 265-290). Cele două lucrări au cunoscut o primă editare; astfel, la Evry, Compagnie française d'impression, 1977, a fost publicat, în limba română, volumul *Sfatul domnesc și adunarea stărilor în principatele române*, iar în perioada 1946-1947 au fost publicate trei studii reunite în lucrarea *Adunările de Stări în Europa și în Țările Române în Evul Mediu*, astfel: *Sfatul domnesc și adunarea stărilor în Țările Românești în cadrul istoriei generale, I, Liniile generale ale problemei*, în "AARMSI", seria a III-a, XXVIII (1946), p. 1-27; *Sfatul domnesc și adunarea stărilor, II, Consiliul feudal și adunarea stărilor în țările Europei apusene*, în *loc.cit.*, p. 303-395; *Adunările de stări în țările Europei centrale*, în *loc.cit.*, XXIX (1947), p. 165-259.

2 Petre P. Panaitescu, *Interpretări românești. Studii de istorie economică și socială*, Ed. Universul, București, 1947; Ediția a II-a a apărut la Ed. Enciclopedică, București, 1994, cu postfață,

note și comentarii de Ștefan S. Gorovei și Maria Magdalena Székely (aceasta din urmă este ediția după care cităm).

3 Pompiliu Teodor, *Gheorghe I. Brătianu - Istoricul. I. Dimensiunile operei*, în AIIAI, XX, 1983, p. 245.

4 Gh.I. Brătianu, *Adunările de Stări în Europa...*, p. 57.

5 *Ibidem*, p. 68, 71.

6 Vezi Gh.I. Brătianu, *Sfatul domnesc și Adunarea Stărilor în Principatele Române*, passim.

7 *Ibidem*, p. 27.

8 Ovid Sachelarie, N. Stoicescu (coord.), *Instituții feudale din Țările Române. Dicționar*, Ed. Academiei, București, 1988, p. 7 (sub voce).

9 Jacques Le Goff, *Civilizația Occidentului Medieval*, Ed. Științifică, București, 1970, p. 347.

10 *Ibidem*, p. 347-349. Astfel, la 1220, într-un manual de predici germane se conturează o dublă ierarhie de stări - de clerici, avându-l în frunte pe papă și cuprinzând, între alții, pe cardinali, episcopi, călugări, preoții seculari, și de laici, conduși de către împărat, și căruia i se alătură nobilii, cavalerii, principii, negustorii. Pentru cunoașterea mai profundă a rolului Stărilor și Adunărilor de Stări în Apusul și Centrul Europei sunt remarcabile studiile reunite în volumele *Gouvernés et Gouvernants*; Troisième et Quatrième Partie, Bas Moyen Age et Temps Modernes (I, II), Editions de la Librairie Encyclopédique, Bruxelles, 1965-1966.

11 Gh.I. Brătianu, *Adunările de Stări...*, p. 69.

12 Apud *Ibidem*, p. 68.

13 *Ibidem*, p. 73.

14 Ovid Sachelarie, N. Stoicescu (coord.), *op. cit.*, p. 5-6 (sub voce).

15 Ioan Aurel Pop, *Instituții medievale românești. Adunările cneziale și nobiliare (boierești) din Transilvania în secolele XIV-XVI*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1991, p. 25, 13. De asemenea, merită semnalate și considerațiile făcute de același autor asupra Adunărilor de Stări din Transilvania, articol publicat în "Studia Universitas Babeș-Bolyai", Historia, 1-2, 1993, p. 35-41 și intitulat *Adunările de Stări ale Transilvaniei în cadrul european și românesc: viziunea lui Gh.I. Brătianu*.

16 I.A. Pop, *Instituții medievale...*, p. 13.

17 Valentin Al. Georgescu, *Bizanțul și instituțiile românești până la mijlocul secolului al XVIII-lea*, Ed. Academiei, București, 1980, p. 49-51, 151-153; *Judecata domnească în Țara Românească și Moldova (1611-1831). Partea I-a. Organizarea judecătorească*, vol. I (1611-1740), Ed. Academiei, București, 1979 (în colaborare cu Petre Strihan), p. 94-103; *L'Assemblée d'Etats ou la Grande Assemblée du Pays comme organe judiciaire en Valachie et en Moldavie (XVIIe et XVIIIe siècles)*, în RRH, tom V, Nr. 5, 1966, p. 781-808; Ioan Ceterchi (coord.), *Istoria dreptului românesc*, Ed. Academiei, București, 1980, p. 264-277.

18 Damachin Mioc, *Les Assemblées d'Etats et la fiscalité en Valachie et en Moldavie*, în RRH, tom V, nr. 2, 1966, p. 197-233.

19 Gh.I. Brătianu, *Sfatul domnesc...*, p. 77.

20 *Ibidem*, p. 297.

21 *Ibidem*, p. 299.

22 *Ibidem*.

23 P.P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 106.

24 *Ibidem*, p. 182.

25 *Ibidem*, p. 106.

26 V. Costăchel, P. P. Panaitescu, A. Cazacu, *Viața feudală în Țara Românească și Moldova (secolele XIV-XVII)*, Ed. Științifică, București, 1957, p. 341-342.

- 27 x x x *Istoria României*, vol. III (sub redacția A. Oțetea, D. Prodan, M. Berza), Ed. Academiei, București, 1964, p. 128-156.
- 28 *Ibidem*, p. 76.
- 29 *Ibidem*, p. 77.
- 30 Vlad Georgescu, *Istoria Românilor. De la origini până în zilele noastre*, Ediția a III-a, Ed. Humanitas, București, 1992.
- 31 *Ibidem*, p. 46-47.
- 32 A se vedea dezbaterile *Problema organizării statale ca "regim boieresc" în Țara Românească și Moldova*, publicată în R.d.I., tom 32, nr. 5, 1979, p. 941.
- 33 *Ibidem* (opinia lui Val. Al. Georgescu).
- 34 *Ibidem*.
- 35 *Ibidem*, p. 945 (opinia lui Liviu Marcu).
- 36 *Ibidem*, p. 950 (opinia lui Andrei Pippidi).
- 37 Val. Al. Georgescu, *op. cit.*; Val. Al. Georgescu, *Bizanțul...*; I. Ceterchi (coord.), *op. cit.*.
- 38 Val. Al. Georgescu, P. Strihan, *op. cit.*, p. 103, 17.
- 39 I. Ceterchi (coord.), *op. cit.*, p. 201.
- 40 Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, Ed. Minerva, București, 1986, p. 46.
- 41 *Ibidem*, p. 74, 44.
- 42 *Ibidem*, p. 46.
- 43 A se vedea reeditarea operei xenopoliene - *Istoria românilor din Dacia Traiană*, Ediția a IV-a, volumele II-IV, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1986, 1988, 1993.
- 44 *Ibidem*, vol. II, îngrijit de Nicolae Stoicescu și Maria Simionescu, p. 161-162.
- 45 *Ibidem*, p. 168.
- 46 *Ibidem*, p. 169.
- 47 *Ibidem*, p. 170-171.
- 48 *Ibidem*, p. 172.
- 49 *Ibidem*, vol. III, îngrijit de Nicolae Stoicescu și Maria Simionescu, p. 459.
- 50 *Ibidem*, p. 461, 460.
- 51 *Ibidem*, vol. IV, îngrijit de Nicolae Stoicescu și Maria Simionescu, p. 392.
- 52 *Ibidem*, vol. III, p. 469.
- 53 Gh. I. Brătianu, *Sfatul domnesc...*, p. 14-15.
- 54 Nicolae Iorga, *Scrisori de boieri*, București, 1912, p. I-III.
- 55 Idem, *Histoire des Roumains*, vol. III, Bucarest, 1937, p. 416-417.
- 56 Idem, *Isprava*, p. 59-60.
- 57 Gh. I. Brătianu, *Sfatul domnesc...*, p. 15.
- 58 N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. III, *Cititorii*, îngrijit de Victor Spinei, Ed. Enciclopedică, București, 1993, p. 292.
- 59 *Ibidem*, vol. V, *Vitejii*, București, 1937, p. 3, 12.
- 60 Idem, *Sensul tradițional al monarhiei*, București, 1934, p. 22-23.
- 61 I. C. Filitti, *Administrația centrală în Principate*, în "Enciclopedia României", vol. I, 1938, p. 272.
- 62 *Ibidem*.
- 63 Nicolae Grigoraș, *Instituții feudale din Moldova. I. Organizarea de stat până la mijlocul sec. al XVIII-lea*, Ed. Academiei, București, 1971.
- 64 *Ibidem*, p. 6.
- 65 *Ibidem*. Asupra instituției domniei (titulatură, ceremonial, legătura cu tradiția bizantină etc.) s-au formulat și alte interesante și substanțiale observații. Menționăm doar două dintre aceste

contribuții: Val. Al. Georgescu, *Instituțiile statelor românești de sine stătătoare*, în vol. *Constituirea statelor feudale românești* (redactor coordonator Nicolae Stoicescu), Ed. Academiei, București, 1980, p. 209-250 și Andrei Pippidi, *Tradiția politică bizantină în Țările Române în secolele XVI-XVIII*, Ed. Academiei, București, 1983, p. 17-52.

66 Vezi dezbaterea *Problema organizării...*, în *loc. cit.*, p. 946 (opinia lui N. Stoicescu).

67 *Ibidem*, p. 947. Cu privire la problema apariției boierimii "noi" sunt interesante studiile lui Paul Cernovodeanu - *Clanuri, familii, autorități, puteri (Țara Românească, secolele XV-XVII)*, comunicare susținută la al II-lea Simpozion de Studii Genealogice-Iași, 1991 și publicată în volumul "Arhiva Genealogică", I (VI), 1994, nr. 1-2, p. 77-86, Iolande Țighiliu, *Boierimea din Țara Românească (secolele XIV-XVII): componență și evoluție structurală*, în "Revista Istorică", Serie nouă, tom 2, nr. 11-12, 1991, p. 651-665 și Ștefan S. Gorovei - *Clanuri, familii, autorități, puteri (Moldova, secolele XV-XVII)*, comunicare susținută la al II-lea Simpozion de Studii Genealogice - Iași, 1991 și publicată în același volum (citată mai sus) al "Arhivei Genealogice", p. 87-93. Părerea unanimă este că nu a existat o cezură în secolul al XVI-lea între "vechea" boierime și "noua" boierime, deoarece "familii care se aflau în fruntea statului către 1550 se regăsesc în aceleași poziții și către 1850" (Paul Cernovodeanu, p. 84): "s-a estimat la circa 30 de familii nucleul care în Țara Românească s-a menținut la putere fără întrerupere de la mijlocul secolului al XVI-lea până la mijlocul secolului al XVII-lea" (Iolanda Țighiliu, p. 662) și că "nici una dintre familiile «noi», care ajung să dea mari dregători în veacul XVII și să exercite o anumită influență, nu a fost ridicată din pături care să fi fost în afara stării boierești și ... această ridicare nu s-a făcut altfel decât fie prin merite personale, fie prin înrudiri" (Ștefan S. Gorovei, p. 88). Chiar în lipsa unor demonstrații pe bază documentară pentru fiecare caz (familie boierească) în parte, această concluzie merită reținută și utilizată în reconsiderarea vieții politice din Țările Române, cu deosebire în veacul al XVII-lea.

68 N. A. Ursu, *"Letopisețul Țării Moldovei până la Aron Vodă" - opera lui Simion Dascălul*, în AIIAI, XXVI/1, 1989, p. 363-379 și în "AIIA"-Iași, XXVII, 1990, p. 73-101.

69 Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, Ed. Minerva, București, 1978, p. 177-178.

70 Despre "modelul polonez" a scris, într-un ansamblu de studii, Veniamin Ciobanu (*"Modelul polonez" oglindit în literatura istorică medievală românească (secolele XV-XVIII). Considerații generale*, în AIIAI, XXIV/2, 1987, p. 587-593; *Idei politice la Nestor Ureche: determinări, surse, motivații*, în AIIAI, XXIX, 1992, p. 285-300; *Miron Costin și "modelul polonez" (schită de portret politic)*, în AIIAI, XXX, 1993, p. 387-396). Una dintre cele mai însemnate concluzii este aceea potrivit căreia "condițiile istorice concrete în care a evoluat societatea românească, sensibil diferite de cele ale Poloniei, nu îngăduiau calchierea modelului polonez de organizare a statului". Dar - mai constată autorul - marii cronicari ai veacului al XVII-lea (Grigore Ureche, Miron Costin) au elaborat "un întreg program politic, în spiritul căruia Moldova trebuia să devină, mutatis mutandis, o altă Republică nobiliară poloneză... În locul absolutismului domnesc, ei propun... o democrație nobiliară de tip polon, instituționalizată prin legi, care să o apere și consolideze" (în "AIIA"-Iași, 1987, p. 591). De la sfârșitul secolului al XVII-lea, "modelul polonez" de organizare a statului (în speță - a Țării Moldovei) este părăsit de către factorii politici moldoveni, atât datorită accentuării controlului otoman - mai ales după 1699, dar și falimentului acestuia în însuși statul care l-a creat. Despre elementele constitutive ale sistemului politico-instituțional al Republicii Nobiliare Poloneze de văzut, îndeosebi, paginile 291-295, din studiul tipărit în AIII, XXIX, 1992.

71 Miron Costin, *Letopisețul Țării Moldovei*, Ed. Minerva, București, 1979, p. 99.

72 *Ibidem*, p. 64-65.

73 *Ibidem*, p. 70.

- 74 *Ibidem*, p. 33. Despre concepția politică a lui M. Costin o lucrare cu idei perene rămâne cea a lui P.P. Panaitescu - *Influența polonă în opera și personalitatea cronicarilor Grigore Ureche și Miron Costin*, publicată în "AARMSI", seria III, tom IV, 1925, p. 149-372.
- 75 *Cronicari munteni*, II, Radu Greceanu, Anonimul Brâncovenesc, Ediție îngrijită de M. Gregorian, Ed. Pentru Literatură, București, 1961, p. 282.
- 76 *Ibidem*, I, Stolnicul C. Cantacuzino, Anonimul Cantacuzinesc, Radu Popescu, p. 146.
- 77 *Ibidem*, p. 391.
- 78 Alexandru V. Boldur, *Istoria Basarabiei*, Ed. V. Frunză, București, 1992, p. 29, 32 (Este vorba de lucrarea citată în text și care, la reeditare, a primit titlul de mai sus).
- 79 *Ibidem*, p. 203.
- 80 V. Costăchel, P. P. Panaitescu, A. Cazacu, *op. cit.*, p. 342.
- 81 x x x *Istoria României*, vol. III, p. 128.
- 82 A se vedea Ștefan S. Gorovei, *Pe marginea unei filiații incerte: Maria Movilă - fiica lui Petru Rareș*, în CI (serie nouă), XI, 1980, p. 325-330.
- 83 x x x *Istoria României*, vol. III, p. 200.
- 84 x x x *Istoria României*, vol. II (sub redacția lui A. Otețea, M. Berza, B. T. Cămpina, Șt. Pascu, Ștefan Ștefănescu), Ed. Academiei, București, 1962, p. 960.
- 85 x x x *Istoria României*, vol. III, p. 133.
- 86 A. Otețea (sub redacția), *Istoria poporului român*, Ed. Științifică, București, 1970, p. 169 (capitol redactat de către Mihai Berza).
- 87 *Ibidem*.
- 88 *Ibidem*.
- 89 *Cronicari munteni*, I, p. V-CXXVI; Radu Popescu Vornicul, *Istoriile domnilor Țării Românești*, Ed. critică de Const. Grecescu, IV, Ed. Academiei, București, 1963, p. V-L (Studiu introductiv).
- 90 Radu Popescu Vornicul, *op. cit.*, p. XI. Într-o primă formă, Eugen Stănescu înfățișase idei și concluzii interesante asupra gândirii politice românești din Evul Mediu, în amplul studiu *Essai sur l'évolution de la pensée politique roumaine dans la littérature historique du Moyen Age*, publicat în NEH, II, 1960, p. 271-304.
- 91 Radu Popescu Vornicul, *op. cit.*, p. XVI.
- 92 *Ibidem*, p. XXVIII.
- 93 *Ibidem*, p. XXXII.
- 94 *Cronicari munteni*, I, p. XXV.
- 95 *Ibidem*, p. XXVI.
- 96 *Ibidem*, p. XXXIV.
- 97 *Ibidem*, p. XLI-XLII.
- 98 *Ibidem*, p. L.
- 99 *Ibidem*, p. LXXIII.
- 100 Eugen Stănescu, *Din istoria ideilor politice în evul mediu românesc (Miron Costin și problemele regimului boieresc)*, în vol. *Omagiu lui P. Constantinescu - Iași. Cu prilejul împlinirii a 70 de ani*, Ed. Academiei, București, 1965, p. 309-315.
- 101 *Ibidem*, p. 309.
- 102 *Ibidem*, p. 311.
- 103 *Ibidem*, p. 312.
- 104 *Ibidem*, p. 313.
- 105 Gh. I. Brătianu, *Sfatul domnesc...*, p. 74.
- 106 *Ibidem*, p. 79.

107 *Ibidem*.

108 *Ibidem*, p. 81.

109 *Ibidem*, p. 84.

110 *Documenta Romaniae Historica*, B, Țara Românească, vol. XXIII, 1630-1632, întocmit de D. Mioc, Ed. Academiei, București, 1969, p. 407, doc. 255 (hrisovul lui Leon Tomșa din 15 iulie 1631, considerat o adevărată "chartă de libertăți").

111 Gh. I. Brătianu, *Sfatul domnesc...*, p. 87.

112 *Ibidem*, p. 91.

113 *Ibidem*, p. 98.

114 *Ibidem*, p. 102.

115 *Ibidem*, p. 143. Vezi și nota 70.

116 *Ibidem*, p. 144.

117 N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. VI, *Monarhii*, 1938, p. 9.

118 Gh. I. Brătianu, *Sfatul domnesc...*, p. 149.

119 *Ibidem*, p. 154.

120 *Ibidem*, p. 156.

121 *Ibidem*, p. 161.

122 *Ibidem*, p. 164.

123 *Ibidem*, p. 166.

124 *Ibidem*.

125 *Ibidem*, p. 168. Analizând câteva scrisori trimise de către marele vornic al Țării de Jos, Nestor Ureche și de Coste Bucioc, hatman al Moldovei, regelui polonez Sigismund al III-lea (în octombrie 1611) și publicate de către Ilie Corfus în volumul *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVII-lea*, Ed. Academiei, București, 1983, Veniamin Ciobanu ajunge la concluzia că marele boier moldovean "nu pare să fi urmărit modificarea organică a sistemului politico-instituțional al Moldovei. Mai curând, el dorea... crearea unei situații de fapt, sui generis, și nu a uneia de drept, de vreme ce viza doar protecția celor care au dobândit indigenatul polon și nu a stărilor moldovene, în întregul lor" (*Ideii politice...*, în AlIII, XXIX, 1992, p. 299). Într-adevăr, nici la începutul secolului al XVII-lea, când influența polonă a cunoscut perioada celei mai ample manifestări - sub domnia Movileștilor, și nici spre sfârșitul veacului, când Miron Costin încercase să dea consistență programului său politic, ce viza transformarea Moldovei într-o "mică Polonie", demersurile factorilor politici moldoveni nu se referă la ansamblul Stărilor, ci sunt strâns legate numai de interese personale, de familie sau grupare boierească.

126 Gh. I. Brătianu, *Sfatul domnesc...*, p. 168.

127 *Ibidem*, p. 171.

128 *Ibidem*, p. 172.

129 *Ibidem*, p. 175.

130 *Ibidem*, p. 176.

131 *Ibidem*, p. 177.

132 De văzut considerațiile lui Vlad Georgescu, *op. cit.*, p. 89-90, care consideră că, după 1749 (ultima convocare a Adunărilor de Stări în Moldova), "absolutismul domnesc nu a mai avut de a face cu nici o instituție organizată, capabilă să i se împotrivească" (p. 90) - desigur, referirea se face la sistemul instituțional intern al Țărilor Române.

133 A se vedea dezbaterea *Problema organizării...*, în *loc. cit.*, p. 942 (opinia lui Val Al. Georgescu).

134 *Ibidem*, p. 943.

135 *Ibidem*.

136 *Ibidem*, p. 945 (opinia lui Liviu Marcu). A se vedea și Ioan Ceterchi (coord.), *op. cit.*, p. 196-201, 588-593.

137 A se vedea dezbaterea *Problema organizării...*, în *loc. cit.*, p. 947 (opinia lui Florin Constantiniu). Analiza barocului ca stil de viață și ca stare de spirit a fost întreprinsă de reputați cercetători, între care menționăm: Edgar Papu, *Barocul ca tip de existență*, 2 vol., București, 1977; Florin Constantiniu, *Sensibilité baroque et régime nobiliaire (considérations préliminaires)*, în RESEE, tom 17, nr. 2, 1979, p. 327-334 și *Sensibilități și mentalități în societatea românească a secolului al XVII-lea*, în "RdI", tom 33, nr. 1, 1980, p. 147-157, în care se concluzionează că "boierimea română, în elementele ei cele mai culte și mai sensibile, a străbătut în secolul al XVII-lea o trăire de tip baroc" (p. 154); Răzvan Theodorescu, *Civilizația românilor între medieval și modern. Orizontul imaginii (1550-1800)*, 2 vol., Ed. Meridiane, București, 1987, cu deosebire capitolul "Gusturi și atitudini baroce la români înainte de 1700" (p. 137-181, din volumul I). De asemenea, semnalăm și interesantul studiu al lui Toader Nicoară, *Climat mental și climat politic în Țările Române în a doua jumătate a sec. XVII-lea și primele decenii ale sec. al XVIII-lea*, în vol. *Cultură și societate în epoca modernă*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1990, p. 15-32, unde se conchide că "analiza impactului fenomenelor politice... asupra psihologiei colective, a mentalităților în general, evidențiază la nivelul cel mai înalt al societății, un climat mental permeabil, traversat de o stare de anxietate ce are printre datele sale esențiale un profund sentiment de neliniște și acută insecuritate" (p. 31-32).

138 A se vedea dezbaterea *Problema organizării...*, în *loc. cit.*, p. 947.

139 *Ibidem*, p. 949 (opinia lui Mihai Maxim). De văzut și studiul lui Constantin Rezachevici, *Fenomene de criză social-politică în Țara Românească în veacul al XVII-lea*, publicat în "SMIM", IX, 1978, p. 59-84 (partea I-a) și "SMIM", XIV, 1996, p. 85-117 (partea a II-a), unde autorul precizează că motivele crizei autorității domnești, din a doua jumătate a veacului al XVII-lea în Țara Românească (dar și în Țara Moldovei, adăugăm noi, pentru că existau aceleași împrejurări istorice) au fost "intensificarea amestecului Porții și slăbiciunea personajelor domnești". Astfel, s-a ajuns ca rezultatul luptelor dintre cele două grupări boierești să nu se concretizeze în "instaurarea, ca atare, a unui «regim boieresc», ci în "intensificarea dominației otomane pe plan politic și fiscal" (p. 117).

140 A se vedea dezbaterea *Problema organizării...*, în *loc. cit.*, p. 950 (opinia lui Andrei Pippidi).

141 *Ibidem*, p. 952.

142 *Ibidem*, p. 953 (opinia lui Paul Cernovodeanu).

143 *Ibidem* (opinia lui Constantin Șerban).

144 Val. Al. Georgescu, P. Strihan, *op. cit.*, p. 17.

145 *Ibidem*, p. 39, nota 1.

146 *Ibidem*, p. 40.

147 *Ibidem*, p. 83.

148 *Ibidem*, p. 103.

149 Val. Al. Georgescu, *Bizanțul...*, p. 128.

150 *Ibidem*, p. 129.

151 I. Ceterchi (coord.), *op. cit.*, p. 592.

152 Florin Constantiniu, *O istorie sinceră a poporului român*, Ed. Univers Enciclopedic, București, 1997 (capitolul este cuprins între paginile 156-159).

153 *Ibidem*, p. 129-130. Vezi și Daniel Chirot, *Societăți în schimbare*, Ed. Athena, 1996, p. 41-108 (capitolul "Societățile agrare").

154 Fl. Constantiniu, *op. cit.*, p. 157.

155 *Ibidem*, p. 158-159. Vezi și nota 70. Despre reflectarea unor orientări politice în formele de artă adoptate de către diferite medii a scris Răzvan Theodorescu, *Artă și politică în Țările Române în secolele XV-XVIII*, în RdI, tom 37, nr. 3, 1984, p. 259-268, care ajunge la concluzia că "înfrăurirea

opțiunii politico-culturale asupra opțiunii artistice" s-a produs "atunci când ctitori sau grupuri de ctitori, domni și boieri, materializează în monumentul de artă orientarea lor către unul sau altul dintre centrele europene ale timpului" (p. 265-266) - este vorba de Regatul polon, Imperiul Otoman sau chiar Transilvania.

156 Florin Constantiniu, *op. cit.*, p. 159.

157 *Documenta Romaniae Historica*. A. Moldova, vol. II (1449-1486), întocmit de Leon Șimanschi, Georgeta Ignat și Dumitru Agache, Ed. Academiei, București, 1976, p. 86, doc. 58.

158 Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 37.

159 *Cronicari munteni*, I, p. 113.

160 Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 99.

161 Constantin Cihodaru, *Sfatul domnesc și sfatul de obște în Moldova (sec. XV-XVIII)*, în "AIIA"-Iași, I, 1964, p. 55, care precizează ferm că "«boierii» nu se confundau cu «țara». Sub termenul de «boieri», întrebuințat de cronicari... trebuie să înțelegem atât pe cei în funcție, cât și pe foștii dregători, atât mari [cât] și mici. «Țara» cuprindea «căpeteniile», adică reprezentanții proprietarilor mărunti, ai șleathei mărunte, cum i se spunea acestei categorii în Polonia, compusă din curteni și țărani liberi. Nu puteau să lipsească reprezentanții populației din orașe, soltuzii, pârgarii, staroștii breslelor" (p. 83).

162 A se vedea dezbaterea *Problema organizării...*, în *loc.cit.*, p. 946-947. De asemenea, considerăm necesară însușirea interesantelor considerații făcute de către Leon Șimanschi, în studiul *Confruntări ideologice*, inclus în volumul *Petru Rareș*, coord. Leon Șimanschi, Ed. Academiei, București, 1978, p. 271-291. După ce analizează, separat, ideologia domnească și cea boierească de la mijlocul secolului al XVI-lea se constată existența "unei profunde perioade de restructurări spirituale, ideologia domnească atingând apogeul, dar, în același timp, îngăduind dezvoltarea unei concepții care în cele din urmă va triumfa. Procesul nu a fost, desigur, nici pur ideologic și nici lipsit de reveniri și împrumuturi reciproce. În general însă, dacă perioada care a premers confruntării deschise politico-militare, din 1523, a celor doua ideologii poate fi considerată ca aparținând primelor cristalizări ale concepției boierești, etapa următoare, încheiată la 1538, îi consemnează afirmarea de sine stătătoare și adeziunea relativ generală a marii nobilimi, cu implicații grave asupra atributelor fundamentale ale domniei și statului feudal. Tocmai de aceea... domnia Moldovei nu va mai putea reveni la programul ideologic anterior. Ascendența treptată pe care o va dobândi asupra ei marea boierime îi va reduce, de altfel, caracterul reprezentativ... Înfrângerea politică a domniei nu a însemnat însă decât înfrângerea alianțelor firești ai acesteia: mica boierime, orășenimea și țărănimea liberă" (p. 291). Credem că aceste constatări, valabile pentru Țara Moldovei la mijlocul veacului al XVI-lea, pot fi extinse pentru ambele țări române și, de asemenea, pentru perioada următoare (secolul XVII - începutul secolului XVIII).

163 Petre P. Panaitescu, *Marea adunare a țării, instituție a orânduirii feudale în țările române*, în *Studii. Revistă de Istorie*, nr. 3, 1957, p. 153-165 (retipărită, cu unele îmbunătățiri, în N.E.H., nr. 3, 1965, p. 117-139, unde poartă titlul *La grande assemblée du pays en Valachie et en Moldavie*).

164 C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 84, unde se afirmă că "termenul sfat obștesc sau sobor de obște este mai potrivit pentru a denumi adunarea generală a reprezentanților diferitelor categorii sociale din Moldova, cu excluderea oamenilor căzuți în dependența feudală" (p. 77). Autorul combătea opinia lui P.P. Panaitescu, precizând că "termenul de «Țară» sau «Mare adunare a țării» s-a întrebuințat în mod greșit, «Țară» însemnând alte pături sociale în afară de boierime" (p. 77). De remarcat și poziția lui N. Grigoraș, exprimată în *op. cit.*, p. 237-243, care propune, pentru Țara Moldovei, o tipologie duală: Marea adunare a țării - o adunare excepțională a tuturor stărilor privilegiate, convocată pentru probleme de interes general, și Sfatul de obște - compus din sfatul domnesc și reprezentanții uneia sau mai multor stări, niciodată toate, convocată pentru a soluționa probleme ale stărilor.

165 A se vedea Lucian Boia (coord.), *Mituri istorice românești*, Ed. Universității, București, 1995; Lucian Boia, *Istorie și mit în conștiința românească*, Ed. Humanitas, București, 1997, dar și recenzia lui Alexandru-Florin Platon la această ultimă lucrare, recenzie publicată în revista *Contrafort*, nr. 8, 1997, p. 6.